Levits'ky, Ivan Semenovich
Пропащі.

Title transliterated:
Propashchi

ЗАГАЛЬНА
БІБЛЇОТЕКА

ВАН НЕЧУЙ-ЛЕВИЦЬКИЙ

ПРОПАЩІ

ПОВІСТЬ

КИЇВ — ЛЯЙПЦІГ
УКРАЇНСЬКА НАКЛАДНЯ

ГОЛОВНІ СКЛАДИ:
BERLIN W 62 / ЛЬВІВ / WINNIPEG MAN. (Canada)

Досі появилися оці книжки:

1—6а. **Лепкий Б.,** Начерк історії української літератури (до нападів Татар), I., нове ілюстроване видання.
7. **Левицький-Нечуй Ів.,** Запорожці.
8. **Ляфонтен Ж.,** Байки (з 4 образками).
9—11. **Карпенко-Карий,** Суєта, нове видання.
12—14б. **Крушельницький Антін,** Іван Франко, поезія (Літературні характеристики укр. письменників, I).
15—16. **Руданський С.,** Співомовки (зі вступ. Лепкого).
17. **М. Вовчок,** Девять братів і десята сестричка Галя.
18—20. **Ахеліс Тома, др.,** Начерк соціольоґії.
21. **Мамін-Сибіряк Д. Н.,** Чутлива совість.
22—23. **Ніцше Фр.,** Так мовив Заратустра. Часть I.
24—25. **Ніцше Фр.,** Так мовив Заратустра. Часть II.
26—27. **Кміт Юрій,** В затінку й на сонці оповідання.
28—29а. **Збірник** народніх пісень і дум.
30—33а. **Чайківський Й.,** Всесв. історія I, стар. віки, з ілюстр.
34. **Кіплінґ Р.,** От собі казочки (з двома ілюстр.).
35—36. **Кіплінґ Р.,** От собі сторійки (з трома ілюстр.).
37. **Бєрнзон Б.,** Новоженці, комедія в двох діях.
38—39. **Ніцше Фр.,** Так мовив Заратустра. Часть III.
40. **Езоп,** Байки.
41—43б. **Барвінський В.,** Скошений цвіт, повість.
44—47. **Раковський, Ів. др.,** Психольоґія, I.
48. **Андреєв Л.,** Три оповідання.
49—50. **Карпенко-Карий,** Хазяїн, комедія.
51. **М. Вовчок,** Сестра, Козачка, Чумак (оповідання).
52. **Бєрнзон Б.,** Понад сили (драма).
53—56. **Чайківський Й.,** Всесвітна історія II. (серед. віки).
57—59. **Ніцше Фр.,** Так мовив Заратустра. Часть IV. (кінець).
60. **Марко Вовчок,** Від себе не втечеш (оповідання).
61—62. **Ібзен Г.,** Будівничий Сольнес, драма.
63—64. **Гоголь М.,** Тарас Бульба, повість, з ілюстр.
65. **Руданський С.,** Цар-соловей, поема-казка.
66. **Молієр Ж. Б.,** Лікар-шуткар, жарт у 1 дії.
67. **Котляревський Ів.,** Наталка Полтавка, укр. опера.
68—72. **Чайківський Й.,** Всесвітна історія III (нововічна).
73—74. **Николишин Д.,** Розладдє (драма).
75. **М. Вовчок,** Кармелюк, Невільничка (оповідання).
76—77. **Ґеновефа,** опов. (з образк.).
78. **Куліш П.,** Орися, Дівоче серце, Січові гості.
79. **Кобилянська Ольга,** Некультурна (новеля).
80. **Кобилянська Ольга,** Valse mélancolique.
81—84. **Франс Ан.,** На білих скалах, повість.

ІВАН НЕЧУЙ-ЛЕВИЦЬКИЙ

ПРОПАЩІ

ПОВІСТЬ

УКРАЇНСЬКА НАКЛАДНЯ КИЇВ—ЛЯЙПЦІҐ

Від Редакції.

«Пропащі» — цей ґарний малюнок нашої реалістичної школи повістярів 70. р. (післяпанщизняних часів), одна із кращих повістей Івана Нечуя-Левицького з селянського побуту (належить до тої самої ґрупи, що «Микола Джеря», «Бурлачка», «Дві Московки», «Кайдашева сім'я», розуміється, без того широкого розмаху, що ці повісти) — друкувалися вперше у львівській «Правді» 1888. р. додатком до I—III. випуска XIV. річника (жовтень-грудень) й обіймала 47 сторінок великої 8⁰. Після того повістку кілька разів передруковувано на Україні, востаннє 1906. р., заходом Череповського в «Дешевій Сільській Бібліотеці», здається, наскілько виходить із порівняння цього видання із львівським — ріжниць тих доволі, головно в мові, яку Левицький повиправляв у дусі своїх новіщих поглядів, на жаль, не все щасливо — під редакцією самого автора. Воно послужило основою й до нашого видання.

В. Вер . . . я.

ГОЛОВНІ СКЛАДИ:

Українська Накладня с. з о. п. BERLIN W 62 Kurfürstenstr. 83	Книгарня Наукового Тов. ім. Шевченка у ЛЬВОВІ Ринок 10	Ukrainśka Knyharńa i Nakladńa 850 Main Str. Winnipeg Man. (Canada)

I.

Була весна. Сонце обливало золотим світлом містечко Степанці. Містечко тяглося на кільки верстов понад річкою Расавою. Гори за горами, круті та стремкі, ніби побравшись за руки, тяглися далеко-далеко до Канева понад річкою й тонули в тумані. Під горами зеленіла широка смуга молодого очерету, неначе розстеляний довгий та широкий шматок зеленого сукна. В очереті біліла срібною стрічкою Расава. За очеретами, на розлогій долині, тяглися два рядки білих здорових хат з садками, городами та левадами. Серед села лиснів широкий ставок, чорніла довга гребля. Над ставком під самими горами біліла церква з п'ятьма банями. Хрести на церкві горіли, неначе вилиті з щирого золота.

Була неділя. Надворі було тихо. Небо подихало весняним теплом. Золоте марево дрижало понад горами, над очеретами, над зеленим вигоном. Коло церкви, на виґоні, дівчата грали в перепілки, побравшись за руки та співаючи веснянок. Парубки стояли осто-

ронь купами та дивились на дівчат. Під вербами сиділи та балакали молодиці, вешталась діти.

До дівчат наближався Іван Радивиловський. Він був невеликий на зріст парубок, у синьому жупані, в чорному картузі. Кругле лице осміхалось і було таке веселе, неначе воно ніколи на-віку й журби не зазнало. Чорні блискучі очі неначе бігали на білках. Іван служив у благочинного за розсильного[1]), чи за «возного» й разом з тим за погонича. Він був син паламаря, вчився тільки один рік у бурсі, і його несподівано звідтіль вигнали за те, що він раз утнув штуку в клясі: він насипав кислиць на помості, а смотритель[2]) увійшов у клясу, ступив на кислиці, поскобзнувся й дав сторчака. Івана вигнали. Він став на службу в Степанцях у благочинного. На селі між молодою челяддю на його вважали не то як на панича, не то як на парубка. Дівчата мали його за парубка, бо він поводився з ними, як парубок. Веселий та штукар, він зачіпав дівчат, жартував з молодицями, з чоловіками, нікого не минав, з усіх сміявся. На його вже ніхто й не сердився за його часом дуже вщипливі жарти. Всі в Степанцях знали його добре. Дівчат він забавляв своїми ви-

[1]) післанця (моск.)
[2]) наглядач, інспектор

гадками та жартами: вони через те й горнулись до його.

Іван підбіг до дівчат. Дівчата розбились на дві купи, посідали у два рядки і грали в жельмана. Іван підступив до їх і крикнув на ввесь вигін:

— Ціп, ціп, ціп, мої курчяточка! Цюррр, цюру, цюру, цюррр! Сюди до проса!

Він підняв пучку вгору й ніби сипав просо, як сиплять його курчятам.

Дівчата зареготались. Іван приступив ближче, знов зацюркав химерно й показував, ніби розсипав по землі перед ними жменю проса. Дівчата реготались, аж за боки брались. Парубки тільки осміхались, граючи в гилки[1]).

— Дівчата! Он скажений Іван прийшов!... Іване! А йди лишень грати з нами у хрещика! — гукнув хтось з дівчачого гурту.

— Коли ж я боюся дівчат! Ще покусають! — крикнув Іван.

— Оце! Хибá ж ми такі зубаті? — обізвалась одна негарна дівка Олена.

— Всі дівчата зубаті, тільки ти вже стала беззуба. Ой, серденько, моя лебідонько, перепілочко, горличко, моя гусочко, моя качечко! Як я тебе люблю! — крикнув Іван і, згорнувши руки навхрест, гупнув себе в груди

---

[1]) декуди кажуть: галки (м'яч)

так, що аж загуло. Його голова задерлась угору; білі зуби блиснули проти сонця. Він так тряс головою перед самим Олениним лицем, що картуз спав з голови.

Негарна Олена зареготалась і вдарила Івана по плечі.

Іван присів, засичав, а далі давай ревти так удатно та химерно, що всі аж лягали од сміху.

— Ну та й люблять мене дівчата! За дівчачими кулаками і світа не бачу. Потривай же ти, Олено! Ти єгипетська корова, та райська птаха, що курчят хапає!...

— Хто ж ти такий? — крикнули дівчата гуртом.

— Я?... — Іван приставив пальця до лоба. — Я одставної мазниці квач! А котра з вас, дівчата, піде за мене заміж? — крикнув Іван і заспівав:

Сім день конопель,
А ячменю три дні;
Хто за мене піде,
То готові злидні.

— Це погана! Заспівай другої, кращої! — крикнули дівчата.

— Ну то цієї:

Оме́льга[1]), макогін, кобилячі клуби:
Поцілуймось у губи.

---

[1]) зілля таке, декуди звуть: омела (viscum album)

Іван пустив губи на всі заставки: жартував, співав, дражнився з дівчатами.

Дівчата перестали грати в веснянок і слухали його теревені та реготались.

На вигін вибігла Лукина Качурівна, висока, білява дівчина, з повними рум'яними щоками, з темними, блискучими карими очима. Вона стала між дівчатами, мовчки лузала насіння й навіть не глянула на Івана.

— Чом же ти, Лукино, не поздоровкалась зо мною, і не глянеш оце на мене? — гукнув до неї Іван.

— Бо я тебе й не примітила, — обізвалась Лукина, таки не дивлячись на його та поглядаючи на парубків.

— Дівчата! — крикнув Іван: — котра на мене не дивиться, та мене любить.

Лукина осміхнулась і знехотя глянула на Івана.

— А ба'! От і подивилась на мене! Уласе! Добридень тобі! А ходи сюди та оборони мене од цього гайвороння, бо коли б часом воно мене на смерть не заклювало! — обернувся Іван до одного смуглявого, високого парубка в сивій шапці.

Улас Прохоренко, Іванів приятель, наблизився до дівчат. Лукина спахнула. Улас був смуглявий, аж чорний, але за його довгі, рівні чорні брови, карі очі та темно-червоні

уста дівчата липли до його, як бджоли до меду. Іван говорив до Лукини, а вона скоса поглядала на Уласа.

— Уласе! А котра дівка найкраща? Правда: *наш*, *аз* — *на*, *слово*, *твердо*, *я* — *стя*?

— Ні, — обізвався Улас, — найкраща: *люди*, *ук* — *лу*, *како*, *йори* — *ки*, *наш*, *аз* — *на*.

Улас учився в школі в дяка й був письменний. З Іваном при дівчатах він усе говорив по складах, щоб дівчата не знали, за що вони балакають.

Це дуже дражнило дівчат, а ще більш цікавило: вони були певні, що приятелі говорять доконче за їх, та ще й щось дуже цікаве.

— Уласе! А котру ти найбільше любиш? Чи: *наш*, *аз* — *на*, чи: *он*, *люди*, *єсть* — *ле*? Чи яку инчу?

— *Люди*, *ук* — *лу!* — крикнув Улас.

Іван прикусив язика, бо та «*люди*, *ук* — *лу*» сподобалась і йому більш од усіх дівчат. Дівчат брала цікавість довідатись, котра то з їх та «*люди*, *ук* — *лу*».

* * *

Тим часом од церкви йшли на вигін два чоловіки, спинились і почали дивитись, як дівчата грали в игрушки. Один був удівець, Клим Хаврусь, уже сивуватий чоловік, ви-

сокий, сухорлявий та трохи блідий; другий — теж високий, сухорлявий у тілі, та носатий і вже немолодий — був шляхтич православноï віри, Іван Занудa. На йому був крамний дешевий сіртук та засмальцьований суконний картуз.

— Пане Занудо! — сказав удовець.

— А, куме! — цмакнув Зануда: — Занудов бо, а не Зануда; мій отець, царство йому небесне, служив за царя Павла бриґадиром і писався Занудов.

— Та, про мене, нехай уже буде Занудов. Пане Занудов, а станьмо та подивімся трохи на дівчат!

— А що? Може, до вдівця приступає? — обізвався Зануда. — Та ще ж ти, Климе, нестарий чоловік: можна й на карі очі задивитись. Ой, коли б швидче вмерла моя Санька, то я б оце вибрав собі такі карі очі, що й ну! Зануда не любив своєï окатоï, замлілоï та слабовитоï Сані й був би радий ïï швидче позбутись.

— А ну, пане Занудов, котру б ви собі вподобали... як би так, борони Боже, сатана до вас приступив та спокушав, як оце до мене приступає? — промовив Клим.

— А хибá до вас приступає? — спитав Зануда. — Як на мене, то я б уподобав собі Лу-

кину; як гляну на оту червоновиду дівчину,... ту, що заквітчала голову барвінком...

— Ого, пане Занудо! Як я бачу, ви знаєте, де раки зімують! — крикнув Клим.

— Та не „Занудо" бо! Оце ж бо який ти, куме, непам'ятливий! Сто раз казав, але ти неначе памороки на ярмарку в Корсуні загубив. Нехай би вже мені на сахарні[1]) паморохи забило, то було б і не диво, бо в мене роботи, — ніколи і вгору глянуть: оце привезуть до сахарні десять сяжнів дров, а ти лічи, та й записуй, та й записуй. А тут тільки-що запишеш, знов везуть двацять сяжнів, а ти знов лічи та й лічи, та й записуй та й записуй... Так не диво, що мені часом світ замакітриться. Це зовсім не те, що мужик ціпом махає! Тут треба багато міркування, треба добре головою крутити!

— Та вже що й казати! Може, воно й так, але як би на мене, то я б лучче пристав на те, щоб головою крутити над папером, ніж ціпом махати та скрипіти рипицею та ка́пицею[2]) раз-у-раз, — сказав кум Хаврусь і показав, як то люде махають ціпом.

Хаврусь був проворний, жвавий, говорив швидко та дрібно, неначе горохом сипав і,

---

[1]) сахарня — цукроварня; сахар — цукор (моск.)
[2]) шкурятяний мотузочок, що присилює в ціпі бич до ціпильна

оповідаючи будлі-що, махав та показував руками, крутив головою на всі боки, крутив очима й навіть моргав бровами та вусами. По його лобі та по щоках у розмові бігали зморшки, неначе хвиля по воді тоді, як на неї набіжить вітер.

Дівчата почали грати в ящура. Вони побрались за руки, крутились кружком. А серед кружка сиділа Лукина: вона була за ящура. Дівчата співали:

Сиди, сиди, ящуре, в горохвянім вінку,
Май собі жінку, як перепілку!
Завтра вмреш, пропадеш,
Кого впіймеш, — обдереш!

Лукина хапала дівчат одну по другій за свиту. Дівчата скидали свити, і ящур складав одежу під себе. Обібравши всіх дівчат, звязавши їх свити та керсети поясом, Лукина кинулась тікати. Дівчата побігли доганяти. Проз Хавруся та Зануду неначе шугнули ластівки, а поперед усіх бігла Лукина, червона, як калина.

— Дивись бо, дивись, куме Климе! Дівчина, як писанка! Я на твойому місці й часу не гаяв би, бо якийсь парубок так і вхопить її, як шуліка[1]) курчя, що й не з'оглядишся, — сказав Зануда.

---

[1]) на заході *України*: яструб, каня, половик

— Правду ви кажете, куме. Але чи піде ж пак вона за мене? — промовив Клим.

— Ого-го-го! За тебе та не піде! Друга навряд чи піде на готову сім'ю, бо тебе Бог благословив аж чотирма хлопцями. А Лукина піде, бо мати її вбога, поля не має, а з шматка огорода не проживе.

— Що правда, то правда. Стара аж угору підскочила б, як би я сватав Лукину.

Хаврусь підняв обидві руки вгору ще й коліна зігнув, неначе був ладен підскочити.

— Та й молода недовго спречатиметься, — сказав Зануда: — з тебе, куме, козак хоч куди! В тебе слово, як свердел; язик, як бритва: і заморгаєш її бровами, заговориш її, як ворожка. Та ще й літа твої не Бог-зна які.

— О, ще, хвалити Бога, держусь міцно на ногах; як би добрі музики, то й козачка б утнув, — сказав Хаврусь. — Знаєте що, пане Занудо?...

— Овва... овва, куме! Ніяк не привчишся!

— Чи то, бачте, пане Занудов! Ви спитайте стару, так ненароком, а я приступлю приступцем до молодої, так, знаєте, по-парубоцькому, гм... скоком та боком, ніби випадком та ненароком...

Клим моргнув вусом. Брови в його поїхали по лобі вгору, одна губа й щока з'їхали набік.

— Цебто, за свата, чи що? То й добре!

Ого-го-го! Ще до осени сватів зашлемо, — сказав Зануда. — Як пан Занудов поворожить, то й заворожить. До цього маємо доволі хисту.

— Треба, бачте, передніше пошукати броду, а потім лізти в воду. Не лізь, куди голова не влізе, — сказав Клим.

— А вже ж! Треба про все розвідати, та тоді й за рушниками з старостами! А то вийде недоладу, як часом теє то, як його, гм... прийдеться потягти гарбуза, — обізвався Зануда.

— Та вже ж буде недоладу тягти гарбуза, та ще Хавpусеві!

— Чи зап'ємо могорича на почин справи? — питав Зануда.

— То й зап'ємо. Але ж дівчина! Цц... цц... цц... Аж очі бере в себе, — цмакнув Хаврусь і повів Зануду до шинку.

* * *

Тимчасом Іван розходився й дурів на всі застави з дівчатами: він упіймав ящура, одняв од його в'язку свиток та керсеток і побіг до шинку.

— Спасибі вам, дівчата! — крикнув він, утікаючи: — оце побіжу до шинку та проп'ю з Уласом усе ваше добро дорешти.

Дівчата кинулись бігцем за Іваном доганять його. Іван упав, тричі перекинувсь. Дівчата -- за одежу, та й розхапали свитки та керсети. Лукина майнула проз Уласа. Улас ухопив її за руку. Його рука була гаряча, як жар.

— А що, попалась! Пропаде твій керсет.

— Геть, одчепись! — крикнула Лукина і глянула Уласові просто в вічі. В його блискучих очах вона примітила искру і вгадала, що та потаємна дівчина «*люди-ук — лу*», про котру часто балакав Улас з Іваном, була не та Олена й не Настя, а вона, Лукина.

Ще довго гуляли та співали дівчата. Довго стояли парубки під вербами, довго грали в гилки хлопці-підлітки. А Лукина все поглядала на Уласа і примітила, що він дививсь тільки на неї, слідком водив за нею очима, де тільки ступала її нога. Щоки в неї зацвіли на весняному сонці, як калина в зеленому лузі.

* * *

Незабаром Клим та Зануда, випивши в корчмі по чарці, вийшли на вигін. Зануда вийняв з кишені хусточку. Драна, ніби подіравляна хустина світилася наскрізь, як решето. Пан Зануда поважно обтер нею губи й чорні вуса. Іван прискочив до його, впав

химерно на одно коліно, притулив два пальці до козирка і крикнув по-салдацькому:

— Здравія желаю, ваше благородіє!

Зануда осміхнувсь:

— Вам усе смішки та жарти, а нам нема часу жартувати, бо в сахарні діло жде, треба записувати: нам нема ні празника, ні неділі.

Іван схопився, засміявсь і промовив:

— Так напрацювались, записуючи, що од праці аж штани на колінах попродирались!

В Зануди й справді на колінах було знати таки добрі латки.

— Ви вже, Іване, жартуйте там собі з дівчатами, але не зо всіма: жартуйте, але й міру знайте! — гордо обізвався Клим.

— А хибá що? Може твою зачепив? — спитав Іван.

— Хто зна! Може, котрась і моєю буде, — сказав Клим.

— І вже! Як би тебе, Климе, завертіти в намітку[1]), то з тебе вийшла б багато краща баба, ніж Хивря Качуриха. Господи, яка була б гарна баба! Хоч під вінець. А на жениха... нема вже хисту.

Клим обідивсь і погнався за Іваном. Іван не побіг, а покотився, як колесо, хапаючись

[1]) Наміткою (такий серпанок) пов'язуються замужні жінки поверх очіпка.

за землю руками й ногами, і сховався між парубками.

— Глек Макітрович! Уберись у плахту та запаску, то, може, покращаєш! — крикнув Іван ізза купи парубків.

Клим показав Іванові кулака й крикнув:

— Пострівай же ти, одставної мазниці квач! Скручу таки я колись тобі в'язи!

* * *

Пан Зануда тим часом побіг до сахарні. Там важили барила з сахаром і накладали на хури. Він позаписував у канцелярії, скільки пудів сахару виряджено в дорогу, і його взяла нетерплячка зараз побігти до старої Качурихи та розвідати, що то скаже стара.

Стара Маруся Качуриха сиділа на призьбі на причілку в холодку. Подрімавши трохи, вона сіла на призьбі й задумалась, підперши щоку долонею. Качуришина хата була малесенька, стара, ще й набік перехнябилась. На подвіррі стреміли тільки два маленькі хлівці. В баби було на хазяйстві четверо овець, три курки та півень. Кругом хати ріс зелений та густий, як руно, шпориш. Маруся дивилась на город, що розстелявся довгою смужкою в берег річки. Одна половина го-

рода зеленіла городиною[1]), друга половина була засіяна житом. Над річкою зеленів рядок верб.

Занула прийшов до дверей, двері були засунуті засувом. Він пішов за хату і вглядів на призьбі Марусю.

— Добри-вечір, Марусю! З неділею будьте здорові! — промовив Зануда, знявши старого засмальцьованого картуза.

— Доброго здоров'я! Спасибі, будьте й ви здорові! — тихо обіззалась Маруся і встала з призьби. Вона поглядала на Зануду своїми темно-карими очима, й, очевидячки, здивувалась, що до неї зайшов пан Зануда.

Маруся була невеличка на зріст, сухорлява та тоненька. Лице в неї зморщилось, неначе сухий опеньок[2]), руки були чорні, неначе припали землею, та тоненькі, як палички. Довга тонка шия була ніби складяна з самих сухих жил. Лице припало ніби землею. Тільки блискучі жваві очі світилися розумом. Маруся виснажилась, висохла, як скіпка, одначе була проворна, жвава, навіть весела й трохи насмішкувата. Ходила вона швидко, поралась проворно, не вважаючи на свою старість. Один Бог знає, де в тих сухих жилах,

---

[1]) У Галичині кажуть: ярина
[2]) на заході: підпеньок

у виснаженому тілі бралось живоття й ворушливість.

— Ой, як же я втомився, ледві одсапую! Аж піт виступив на лобі; нема тобі ні празника, ні неділі за тією службою, — сказав пан Зануда, сівши на призьбі та обтираючи піт з лоба замазаною долонею.

— Чого ж це ви втомились? Чи здалека йшли, чи що? Дорога втомила? Ще ж ви, хвалити Бога, нестарі.

— Та оце виряджав хури та в канцелярії записував барила з сахаром. Аж тисячу пудів записав!

— Невже тисячу пудів? Ой, лишечко! — аж крикнула Маруся, бо їй чогось здалося, що Зануда переніс своїми руками тисячу пудів сахару на хури.

— Чого ж це ви самі носили сахар? Чи людей не було в сахарні, чи що? — сказала Маруся.

— Та де там носив! Ще б пак сам таки носив. Хиба ж це мені личить? Записував у книги, — сказав Зануда.

— Записували, — розтягала голос Маруся.

— А я оце до вас і в гості, і по ділу, — сказав Зануда.

— Коли в гості, то прошу до хати, — сказала Маруся і при тому легенько вклонилася Зануді.

Зануда встав і пішов за Марусею в хату.

Марусина хата була малесенька, що й повернутись було трудно. Зануда, високий на зріст, трохи не черкався об сволок головою.

Маруся попросила Зануду сісти за стіл на по́куті. В кутку на по́куті, од малесеньких віконець з непрозорими шибками, було сливе поночі.

— Оце я до вас по ділу. У вас дочка, ще й гарненька, а я маю жениха на приміті.

— А кого ж це ви, пане Занудо, маєте на прикметі?

— Та Клим же, Хаврусь... Бачив він оце недавно вашу Лукину, та вона йому в очі впала... Гарна дівчина! Нема що й казати.

— Клим Хаврусь? Це вдівець, той, що за ставком живе, аж накрай села? — спиталась баба в Зануди.

— Та він же... Хаврусь хоч і вдівець, але має десять десятин свого поля, має три парі волів, дві корові, двацятеро овечят. Про свині, вибачайте, Марусю, я вже не говорю... Має він і неодну таки сотню карбованців. Та що й казать: Клим — багатир на всю губу.

— В його од першої жінки зосталося троє, чи четверо дітей, чи, здається, п'ятеро..., щось мені невтямки, — тихо обізвалась Маруся.

— Тільки четверо... Але це нічого. Швидко підростуть та й порозлазяться, як руді миші.

Клим чоловік не-аби-який. За його кожна дівка піде з вибриком та виском, — розпадався Зануда.

— Та про це нічого казать. Що багатий, то правда, — обізвалась Маруся.

— А вже ж! Вашій Лукині буде за ним, як вареникові у сметані. Буде носить шовкові хустки та юбки, взуваться в жовті або червоні сап'янці. Чи ви не будете спе却чатись? — спитав Зануда.

— А чого мені сперечаться? Ось бачите, яке наше вбожество. Аби тільки Лукина схотіла, а я з дорогою душею.

— А до Лукини ще ніхто з парубків не чепляється? — спитав пан Зануда.

— Ні, та вона ще й молода. Тільки од Різдва вісімнацятий рік пішов.

— От і добре, стара. Але це між нами річ, а Лукину сам Клим спитає. Він уміє балакать і з дівчатами; враг його не взяв. А ви, стара, таки і своїх слів докладіть, як часом Лукина носа вгору задере. Ви ж таки мати для своєї дочки.

— За Клима я б ладна й сьогодня її оддать. Вона, бачте, мене часом і слухає. А коли заковерзує, то я й присилую, — веселенько промовила Маруся. — Правда, часом буває, що до неї ніби приступає, але й я їй де в чому то й не дуже потураю.

— От і добре! Прощайте, стара! Попросив би могорича, та знаю, що в вас і кішки[1]) нема чим годувати, — сказав Зануда й вийшов з хати.

Маруся провела Зануду аж за ворота й низенько вклонилась йому, потім, причинивши малесенькі ворітечка, пішла знов на причілок, сіла на призьбі й задумалась.

«От яке щастя несподівано трапляється моїй Лукині!» — думала Маруся. — «А я ж прожила свій вік за панщини, в убожестві»... — і давнє її безталанне життя розгорнулось перед нею, як сувій полотна. От вона поневіряється зі своїм старим у вбогій хатині, не доїдає й не досипає, працює з ранку до вечора — не розгинається, а в хаті нужда, бідність. Старий Василь тче на верстаті полотна, а вона бідкається з малим сином Захарком та дочкою Лукиною на руках. Ще Захарко й не виріс, а старий Василь осліп. Коли б був хоч сина вивчив полотна ткати! Все-таки мав би якийсь заробіток... Василь осліп іще до визвоління од панщини — і вже не робив панщини. Вийшла воля. Пан не нарізав Василеві поля. Зосталась вона з сиротами без поля, на одному городі, де стає всього-на-всього одна копа жита та десять горсток конопель... Настала воля. Люде були раді, а вона плакала та сумувала. Заробляла на дітей у жидів;

[1]) на заході кажуть: кітки

носила воду, прала сорочки. Люде продражнили її жидівською наймичкою... Жала в пана на лану за сніп, годувала дітей картоплею... часом і картоплі не ставало...

Задумалась баба, сидячи на призьбі. Тихий вітрець повівав од річки. Маруся очі заплющила, аж голову похилила. Неначе дрімає вона. От вона неначе бачить уявкú перед собою зелені ниви, високі жита та пшениці. Вона йде межею поміж житами. Жито колосом аж об плечі черкається. І те поле, та пшениця та жито ніби то все її. От вона ніби жне його у жнива на одній зáймані з Лукиною, складає у здорові полукіпки. Захарко возить у свій тік снопи круторогими волами. Вози риплять. Стіжки в току вúщають, усе ніби ростуть, як гори. І те все добро її, Лукинине та Захаркове...

Маруся ніби прокинулась од думок та мрій, як од сна... Вона згадала про Клима Хавруся й осміхнулась сама до себе...

«Боже ж мій милостивий! Може, ти мені оце даєш талан хоч на старості літ! Нехай хоч Лукина не буде бідувати та поневірятись, як я бідувала цілий вік. Може, й я пригорнуся до неї на старість та одпочину».

Маруся перехрестилась і почала молитись. Чує вона, що сінешні двері стукнули: Лукина прибігла з гулянки. Маруся встала й пішла в хату.

— Чого це ти, дочко, так забарилась? — питала стара Качуриха в дочки.

— Хибá ж у нас діла багато? Адже ж сьогодні не будемо варити вечері, — обізвалась Лукина.

— Не будемо, бо й нема з чого варити. Побіжи, дочко, вирви цибулі, та й повечеряємо хлібом з цибулею... А в нас оце недавнечко був пан Зануда, — сказала Маруся трохи згодом.

— Чого ж це він приходив до нас? — спитала Лукина.

— Та...

Маруся замовкла й думала, чи сказати дочці, чого приходив Зануда, чи не казати. А сказати, Господи, як хотілось; баба ледві вдержала слова на кінчику язика.

«Хто його зна, що з того ще вийде... Чи буде сватати Хаврусь Лукину, чи й ні. Може, Зануда так собі вигадав. А люде обговорять, скривдять сироту. Хаврусь мене недавно бачив, я з ним стрілася коло ставка. Він навіть на мене не глянув. Чи сказати Лукині, чи ні?» — все думала Маруся, сидячи на лаві. Думка ходила в голові, слова вже вертілись на язиці.

— А я оце посиділа на причілку з паном Занудою, та ми балакали вдвох то про се, то про те... — знов почала Маруся та й знов замовкла.

II.

Другого дня над вечір Лукина пішла в берег по воду. Вона набрала води в відра, поставила на траві, а сама почала мити ноги. Тільки-що вона нахилилася, зза зелених верб, що понахилялись над водою, несподівано виплив човен. У човні сидів Улас у брилі, в одній сорочці. Здовж човна лежали довгі вудки. Улас углядів Лукину й повернув човна до берега. Лукина розхилилась і чогось трохи ніби злякалась.

— Добри-вечір, Лукино! — тихо загомонів Улас, як гомонять рибалки, щоб не сполохати риби.

— Доброго здоров'я! — і собі тихо обізвалась Лукина.

— Чи можна пристати човном до твого берега? — спитав Улас ще тихіше.

— Пристань он там трохи далі... коло Настиного города, — трохи сердито одказала Лукина і взяла коромисло в руки.

Всі дівчата сміялися Уласові Настею. Він залицявся до Насті в той час,

— Потривай бо трохи! Чого це ти так хапаєшся? Дуже заніколилось, чи що? Я непам'ятливий: за Настю вже й забувся. Не пам'ятаю навіть, яка вона на обличчя. А тебе як углядів учора на гулянці, то й досі ніяк не забуду. Твої очі не давали мені спати цілу ніч.

Легенький човник черкнувся об зелений берег. Улас схопився з човника й плигнув на берег так зручно, що хисткий човник ледві захитався на воді. Лукина почервоніла й оступилась за кущ калини, щоб часом мати не вгляділа.

— Не тікай бо! Потривай! Оце яка недоторкана! Дай хоч одно слово до тебе промовити! — сказав Улас трохи голосніше і з тими словами вхопив Лукину за руку, неначе хотів придержать її.

Лукина не одняла своєї руки й трохи зблідла, а потім почервоніла. Рум'янець на її щоках неначе грався: то ховавсь, то знов виступав. Лукина трохи боялась Уласа, палкого, часом не в міру сердитого, часом не в міру ласкавого, але взагалі гарячого, як вогонь.

— Постій, поговоримо трохи! — сказав Улас. — Хотів поминути твій город, та сам човен наче знав, де дівчина гарна: повернув до твого города.

Смугляві його щоки вкрились темним ру-

м'янцем. Гострі очі блиснули искрами зпід солом'яного бриля.

— Цілий вечір вчора я думав за тебе. Ніч спав, як не спав. Вийшов на вулицю, все неначе бачив тебе на небі між зірками. Сьогодні сів обідати, — не обідав. Неначе чари які дала ти мені, Лукино. Чи ти любиш мене, Лукино?

Лукина простягла руку до калини, й її рука несамохіть общипувала листя й кидала його на траву. Вона мовчала й дивилась на калину. Але при останніх Уласових словах вона не втерпіла, підвела довгі вії і глянула Уласові просто в очі. Улас по очах угадав, що вона його любить, раптом обняв і поцілував її. Вони стояли та тихо розмовляли й не з'оглядiлись, як сонце сіло за зеленими горами, як надворі почало сутеніти і смеркать, як вода зачервоніла в Расаві, як очерети попід горами потонули в чорній тіні. Небо, обсипане ніби рожами, тихо гасло. Верби дрімали, заглядаючи в воду, ніби в дзеркало. Очерети заснули. І небо й земля неначе слухали соловейків, що співали в вербах та в садках.

Коли щось за ровом зашелестіло, ніби чиїсь ноги ступали по сухих вербових оскомелках[1]) та гільках. Лукина й Улас ніби прокинулись

---

[1]) обломлена суха галузка

од сна. Зза верб висунувся Іван Радивиловський і вглядів щасливу пару між кущами калини.

— Хав-ав! — крикнув він, неначе пугач у лісі.

Лукина кинулась, як зпросоння, й затрусилась. Опришкуватий[1]) Улас спахнув, як присок.

— А ти, Іване, чого сюди прийшов? — крикнув Улас сердито; — може, до Лукини стежку топчеш?

— А хоч би й до Лукини! Яке тобі діло? — крикнув і собі Іван.

— Як до Лукини, то минай Лукинин садок, бо не для тебе ця калина саджена, не для тебе цвітуть ці черешні та вишні, — сказав Улас.

— А може й для мене? По чому знати? — крикнув Іван.

— Брешеш, вражий сину, не для тебе! Хоч ти мені і приятель, але коли ти оце смерком притеребивсь до Лукини, то ти мій ворог, — сказав Улас і при тих словах кинувся на Івана, неначе звір, одним скоком і вхопив його за барки.

— Чого ти чепляєшся до мене? Я шукаю попових коней , — сказав Іван.

— Не дурні ж твої коні, коли забрели в

---

[1]) гарячий, сварливий; при́сок — гаряча зола з вогнем

Лукинин садок, — сказав Улас і сіпнув Івана так, що той ледві вдержавсь на ногах.

Іван вирвався з Уласових рук і скочив через рів. Лукина кинулась до відер.

— Глек Макітрович! Смердячий одуд![1]) Єгипетський циган! — репетував Іван за ровом.

Всі троє не бачили, що стара Маруся вже довгенько стояла коло конопель і все те бачила. Улас сів у човен і швиденько поплив униз по Расаві попід очеретами. Іван утік у лози, а бідна Лукина стояла ні-в-сих, ні-в-тих, з відрами на плечах, і не знала, чи йти до хати, чи й собі тікати в верби.

— Гарно, дочко, їй-Богу, гарно! Стій, дівко, з відрами до півночі, поки за тебе хлопці поб'ються. Геть мені звідсіль зараз додому! Оце гарно! Понакликала в садок якихсь волоцюг, приходьків та зайдиголов! Нехай Улас та Іван до тебе не чепляються, бо для тебе маємо на прикметі когось кращого од тих двох лобурів. Зараз мені йди додому та лягай спати! — сказала Маруся сердитим голосом.

Лукина кинула відра на плечі й тихо попрямувала стежкою до хати. Вона в той час не почувала сорому перед матіррю, ледві пам'ятала, як за неї билися хлопці на бéрезі. Кохання обняло її палку душу ніби полум'ям.

---

[1]) декуди кажуть: вудвуд

Ще довго мати гримала на Лукину, а доня поралась по хаті й неначе крізь сон слухала материну сварку. В неї серце і щеміло, і ніби палахкотіло.

* * *

Через кільки днів Лукина вибігла ввéчері за село проти череди. Вона вирвала бадилину нéхворощі[1]) і гнала додому худесенькі овечята попід густими вербами проз Хаврусів двір. Клим Хаврусь углядів її, вийшов до неї назустріч і заступив стежку.

— Добри-вечір, Лукино! — промовив Клим до Лукини та й став під вербою.

— Доброго здоров'я! — обізвалась Лукина й собі спинилась.

— От я тобі, дівчино, і стежку заступив. Твої овечята й самі знайдуть шлях і втраплять додому.

Лукина трохи здивувалась од такої несподіванки і глянула Климові просто в очі. Жваві карі очі його так і замиготіли, як живе срібло. Лукина засоромилася, глянувши на Климові ворушли́ві очі.

— А що там порабляє твоя стара мати? Чому до мене ніколи не прийде в гості? — спитав Клим, а Лукина знову глипнула на

---

[1]) а то ще кажуть: мітличини, бо з нехворощі мітли роблять

його здивованими очима: її мати ніколи не ходила в гості до Клима.

— А твій брат вибув уже рік у пана, чи ще й досі служить? — знов спитав Клим і приступив ближче до Лукини.

— Захарко ще й досі в наймах у пана, — одказала Лукина, і трохи оступилась і подалась назад до верби.

— Чого ти, Лукино, оступаєшся од мене? Не бійся! Я не вовк: не ззім тебе. Не бійсь, од парубків, певно, не оступаєшся, а од мене то й подалась назад на ступінь, — сказав Клим і показав плечима й головою, як Лукина одхилилась і подалась назад од його на ступінь. — Чи то правда, Лукино, що за тебе хлопці б'ються? — спитав Клим і засміявся, а його рідкі довгі зуби в міцних щелепах блиснули зпід широких ґубів.

— Може, за кого й б'ються, тільки, надісь[1]), не за мене, — обізвалась Лукина.

Вона спустила очі додолу й почала пальцями общипувати гілечки нéхворощі; вона догадалась, що Клим залицяється до неї.

— А тобі мати нічого не казала за мене? — спитав Клим.

— Ні, не казали нічого, — обізвалась Лукина так тихо, неначе листок десь зашелестів на тихому вітрі.

---

[1]) мабудь, здається

— А пан Зануда був у вас? — спитав Клим.

— Казали мати, що був, але мене тоді дома не було, — промовила Лукина.

— Шкода, шкода! — сказав Клим, прицмакуючи. — А ми тих парубків заберемо та й замкнемо в холодну як провинників, щоб не бились за тебе... Гм... не казала... Шкода, шкода! — говорив Клим, прицмакуючи й хитаючи на обидва боки головою.

— Де в тебе, Лукино, взялись такі рум'яні щоки, коли ти вигодувалася на хлібі та на цибулі? Де в тебе набрався той рум'янець червоний, як калина в лузі? — сказав Клим і простяг обидві долоні, неначе хотів ухопити Лукину за щоки.

Лукина одхилила лице, почервоніла й усе обривала листя та кидала додолу.

— А хибá ж я знаю? Так мені Бог дав! — сказала Лукина.

Клим говорив, махав руками, крутив головою, розхвалював Лукину, а Лукина слухала все ніби крізь сон.

«Ой, Боже мій! Недурно мати казали, що вони мають на приміті для мене когось кращого од Уласа», — думала Лукина.

Вона пригадала теперечки, що колись приходив до матері Зануда, догадалась, чого то він тоді приходив, і зрозуміла все... «Це ж, певно, той кращий, за котрого натякала мати.

Це він... Це він... Це той багатир-удівець, що має вже четверо дітей» — думала Лукина, не слухаючи далі, що говорив Клим.

А той балакав, підморгував, сміявся. Лукина дивилась на його пильно. Червоний промінь сонця впав на Климове лице. Сиві волосини залисніли по чорному волоссі, неначе срібні нитки; виски позападали, негарні зуби блищали й виступали вперед, неначе в вовка. І зразу перед її очима чогось ніби виник з темряви теплий вечір у бе́резі. Зза густих верб по воді вилинув човник, а на човнику сидів Улас, чорнявий та гарний, як чорнобривець, з темним рум'янцем на щоках, з густими та рівними бровами...

Лукина вже далі й не чула, що говорив Клим. Листочки не́хворощі сипалися на стежку, а Лукина тільки й бачила ніби намальованого Уласа в човні проти зеленої стіни з очерету...

Клим попрощався з Лукиною й пішов додому. Лукина аж тоді ніби прокинулась. Вона примітила, що держала в руках тільки деркачик[1]) не́хворощі, й засміялась.

«Говорив зо мною парубок — я щипала зелене листя калини; говорив удівець — у мене в руках зостався общипаний деркачик не́хво-

---

[1]) віник без листя

рощі», — подумала Лукина, простуючи додому й сумуючи.

— Де це ти ходиш, де волочишся? — закричала мати на Лукину; — це напасть, а не дівка! Самі овечята прибігли додому, а ти, мабуть, оце знов стояла з тим лобурем.

— Мамо, чого приходив до нас Зануда? — спитала Лукина в матері, розтоплюючи в печі.

— Де ти бродиш? Чого ти волочишся з тим Уласом? — знов гримала мати.

— Мамо, чого бо до нас Зануда приходив? — своє питала Лукина.

— Оце, чого та чого! По ділу! Тебе хотять сватати багатирі, а не такі жебраки, як ми самі. Обходь лишень ти Уласа десятою вулицею й не говори до його!

В Лукини неначе вмерло серце. Вона почувала, що її жде велике горе, що воно вже встає, піднімається, ніби велика чорна хмара в ясний весняний погожий день на синьому небі виступає зза діброви та все потроху наближається...

— Може, мамо, ті багатирі тільки жартують або сміються з нас, — тихо обізвалась Лукина, і в неї голос затрусивсь, неначе струна, що її одкручено, й вона опала.

Лукина мала надію, що мати не буде більш говорити про тих багатирів.

«А, може, то матері так здалося, що мене

хотять сватати ті багатирі; може, Зануда так собі наговорив, може, він сам і вигадав про це сватання, а може, може... може, воно перетреться, перемнеться та й так минеться», — снувалась думка в Лукини.

Мовчки повечеряла мати з дочкою; мовчки полягали вони спати. Лукина довго не спала, довго думала, а далі задрімала, і їй приснилось, ніби вона білить полотно на бéрезі, розстелює його коло червоної калини. Десь узявся білий голуб у синьому небі, тричі перекрутився та й сів на калині. Коли це над вербами шугнув шуліка, впав на голуба, вхопив його в пазурі; біле пірря посипалось по червоних ягодах і впало на її плечі, на траву, на полотно.

Лукина затрусилась і прокинулась. Уже благословилось на світ. Небо червоніло й жовтіло, ніби облите золотом, обсипане жаром. Лукина схопилася з лавки дуже тревожна.

«Буде мені лихо, буде мені клопіт! Який недобрий сон», — подумала Лукина.

* * *

Минув тиждень, минув другий. Весна цвіла та пишалась. Лукина ходила на вулицю й до півночі співала та розмовляла з Уласом. Соловейки щебетали, аж сади розлягались.

Лукина почала забувати про свою тревогу. І мати нічого про багатирів не нагадувала їй. Життя в хатині, хоч убоге, тихе, плило спокійно, як вода в Расаві поміж очеретами.

Але Лукинине лихо не забуло за неї.

Раз після Зелених Свят Клим Хаврусь зустрів на вулиці стару Марусю, зняв шапку й поздоровкався дуже привітно.

— Добри-день, Марусю, — промовив гордий багатир і вклонився трохи нижче й промовляв привітніше, ніж звичайно.

Маруся зараз це постерегла і привітно осміхнулась, одказуючи:

— Доброго здоров'ячка, Климе!

— Як живете з Лукиною? Як вас Бог милує? — сказав Клим і став проти Марусі.

— Спасибі! Живемо та бідуємо. Один день пів лиха, другий день — ціле лихо, а про третій уже й казать нема чого.

— Погано, стара, недобре! — сказав Клим, кивнувши головою на одне плече, ще й убік узявся.

— Що ж маємо робити! Така вже наша доля. От і цього року посіяла жита на городі, а воно ріденько зійшло, і вийшло обрідне[1]), — сказала Маруся.

— Шкода, шкода. А може, стара, ми поріднимось, то й лучченько будемо жити. Я вді-

[1]) а ще кажуть: обрідчасте, обрідкувате, себто, ріденьке

вець та ще й нестарий, а в тебе гарна дочка. Га? Що скажете на це з дочкою? — гордовито сказав Клим.

— А що ж скажемо? Я ладна́ з дорогою душею, — одповіла Маруся, і в неї очі стали веселі-веселі, ніби Клим дарував їй лани, й воли, й корови.

— А дочці не казала? Не питала?

— Не казала, бо Зануда на язик лепетливий, а ми люде вбогі: боїмось поговору. Поголоска зараз пішла б поміж людьми.

— Погано, що не казала. Спитай у дочки, що дочка скаже, щоб і на мене поговору не було... Як Лукина скаже, то й пришлемо старостів після Петра, бо настають жнива, а в мене хазяйки нема в хаті. Наймичка в мене — не господиня; в мене четверо дітей, як сама знаєш. А, може, підождати до осени? Розпитай там гаразд Лукину, бо ти ж мати. Дочка мусить послухати матері.

— Та вона мене любить та слухає. Вона в мене й тихенька й покірненька, але часом, як чого їй замадюриться, та стане гопки, то хоч і не підступай до неї, — одказала Маруся: — до неї часом ніби приступає.

— Ото погано, як приступає. Ти, Марусю, вговори її таки, щоб мені, бач, недурно старостів слати. Я не якийсь там задрипаний

парубок-шелихвіст[1]), — гордо сказав Клим, задерши голову, аж шапка йому з'їхала на потилицю.

— Добре, добре, Климе! Я вже наможусь та приступлю до неї. Та і в неї ж у голові не-аби-яка тяма. Хибá ж вона не знає, як трудно вбогому жити на світі?

— Що правда, то правда. А в мене своє поле, свої воли й корови. Хата моя на помості. Їмо що-неділі кýрятину та поросятину. На поживок[2]) у мене буде добро. В мене вона не буде голодна, — хвалився Клим, узявшись руками за обидва боки. — А як мене оберуть за волоснóго[3]), то й твойому синові викрутимо та вимовимо частку поля.

— Спасибі і простибі тобі за твою добрість! — промовила бідна Маруся ще й поклонилася Климові.

— Як уговориш Лукину, то куплю тобі жовті сап'янці й вестиму тебе під руки через усе село з музиками. Будеш у мене танцювать у зятевих чоботях не на рядні, а на килимі. Прощай, Марусю, та поговори з Лукиною, та ще й добре поговори, бо коло твого города аж тини тріщать од парубків, — сказав наостанці Клим і розпрощався з Марусею.

---

[1]) вітрогон, фертик
[2]) поживність, харчі
[3]) себто, волосним старшиною

Маруся не пішла, а підтюпцем побігла додому. В неї неначе приросли крила до рук і несли її вулицею. Убогій Марусі здавалося, що вже настав кінець її бідування. Вона ввійшла в хату, Лукини там не було. Маруся побігла на город; Лукина порплилась[1]) на грядках з полоттям.

— Лукино! — крикнула Маруся; — а ходи, серце, сюди! Я щось маю тобі казати.

Лукина прикмітила, що мати кличе її таким солодким та ласкавим голосом, неначе вона хоче дать їй гостинця, як малій дитині.

Лукина прийшла й сіла на призьбі на причілку. Мати сіла коло неї поплі́ч, присунулась дуже близенько.

— Оце я, дочко, стрілася з Климом Хаврусем. Він скинув передо мною шапку та й уклонився мені ввічливо, трохи не до пояса, та й став зо мною й почав балакать любенько, —мати замовкла, а, помовчавши, трохи згодом сказала: — ото, побалакавши трохи зо мною, він і питається в мене, коли до тебе, Лукино, старостів слати: чи зараз після Петра перед жнивами . . .

В Лукини закидалось, затріпалося серце в грудях, як пташка у клітці. Вона прикмітила, що верховіття верб ніби затрусилося

---

[1]) порпалася

в очах, десь на хвилину зникло, ніби сховалось у сизий туман, і знов виникло, ніби з імли, і блиснуло зеленим листом проти сонця. Вона довгенько мовчала, а потім сказала:

— Нехай, мамо, Хаврусь не шле до мене старостів ні після Петра, ні після жнив...

І при тих словах її щоки ніби зайнялись вогнем. В очах виступили сльози. Вона одразу почула, що якесь горе вже йде до неї, вже ніби заглядає у двір через вірря́.[1])

— А то чом так? — аж крикнула мати.

— А тим, що я за Хавруся не піду заміж! — сказала Лукина твердим голосом.

Мати знала той твердий голос своєї дочки і трохи стревожилась: то був знак, що Лукина зроду не послухає матері й постановить таки на свойому.

— Та чом же не підеш? Хаврусь, правда, удівець, але чоловік заможній: має багато поля, держить дві корові, три парі волів. Він сам мені казав, що їсть трохи не що-дня ку́рятину та поросятину.

— Про його поживок мені байдуже. Про мене, нехай їсть що-дня й гусятину, а я за його заміж не піду, — промовила Лукина твердим, спокійним голосом, ледві вдержуючи сльози в очах.

---

[1]) огорожа з тичин, з жердок

Стара не сподівалася цього од дочки. Вона думала, що дочка зараз згодиться з великою охотою вийти заміж за заможнього вдівця, що не буде ніякої одмовки й притичини. Вона задумалась. Убогій Марусі здалося, що од неї однімають подаровані лани, воли та корови, що вона неначе була на якийсь час забагатіла, а це знов несподівано зубожіла.

— Може, до тебе хто инчий думає старостів слати? — спитала Маруся. — Чи не Улас Прохоренко думає тебе сватать? Ти про Уласа й не думай. Улас такий злиденний, як і ми: не має поля, заробляє хліб. Та в його ж у дворі нема чим і кішки годувать!

— Та що з того, що він убогий? Я, хвалити Бога, здорова, буду працювати та й на хліб зароблять, — якось несамохіть прохопилась Лукина й цими словами, сказаними зпохвату та з'опалу, виявила, що вона ладна́ вийти заміж за Уласа хоч і до Петра, не тільки після Петра та Полупетра.[1])

— Чи він же казав тобі, що буде тебе сватати? — спиталась мати.

— Ні, не казав, — обізвалась Лукина.

— Ой, Боже мій милостивий та милосерний! — крикнула стара.

Вона схопилася з призьби, плеснула в долоні й стала просто проти Лукини:

[1]) день 30. червня ст. ст. (Собор дванацятьох Апостолів)

— Коли Улас тобі нічого за сватання не казав, то й не скаже. Ти не перша, котру він дурить зі своїм пришелепуватим приятелем Радивиловським.

— Хто ж його зна! — неначе крізь сон обізвалась Лукина, спустивши очі додолу. — Хаврусь, мамо, не шанував і не жалував першої жінки, не буде й мене шанувати та жалувати...

— Чоловік звичайно першу жінку б'є, а другу вже жалує; це кожний тобі скаже. А ти на Уласа надії не покладай. Улас злидень та ледащо; його мати трохи пришелепувата, дурновата, плаксива та лінива; і мати й син — обоє ледачі, а син іще й нестатковита людина. Як помер старий Прохор, то все його добро пішло марно через її безтямку́ голову: пішли марно воли, десь ділись корови; вовки овечята поїли, продравши хворостини у хліві, бо стара Прохориха нетяма, нічого гаразд не розміркує своїм овечим розумом, тільки кляне свою долю, плаче та нічого не робить; ні до якої праці вона не здатна, та все спить, аж лице опухло. Будеш мати таку свекруху, що й сама гаразд не тямить, коли й верх у каглі заткнути. До неї коли взімку не прийдеш, то все в хаті циганське тепло; бо вона поштурхає коцюбою в печі та й затикає каглу заткалом з головешками в попелі.

А прийдеш будлі-коли влітку після дощу, в неї в сінях по коліна, а в хаті по кісточки води; швидко буде і в печі вода, бо хата не вшита добре. Плаче, та нічого не робить, та все домує, не йде на роботу. Ти за неї все діло мусітимеш робити. А ти ще молода, нерозсудлива. І де той Улас у ґаспида взявся на наше безталання?...

Стара Маруся аж заплакала і втерла сльози рукавом. Лукина вже не чула, що мати говорила. В неї саме тоді серце розгорілось до Уласа, розгорілось од кохання, як розгорювалось весняне сонце на небі, як теплішала земля, заквітчана зеленим листом та квітками. Лукина сиділа, похиливши голову: вона ніби бачила перед собою Уласа, чула його приємний голос, чула його дух на своїй щоці; їй здавалось, що його незабаром однімуть у неї на віки вічні.

— То що ж оце я мушу сказати Климові? — спитала мати в Лукини.

— Скажіть, що я за його не піду заміж, — обізвалась Лукина.

Маруся тільки важко зітхнула.

* * *

Вже сонце повернуло на вечірній пруг, а мати й дочка сиділи на призьбі, неначе при-

биті горлиці. Мати втерла очі рукавом, схопилася, забігла в хату, накинула хапком свитку й не пішла, а сливе побігла до старої Прохорихи. Вона хотіла й випитать, і вислідкувати; їй таки заманулося з пересердя вилаяти Прохоренка і Прохориху.

Прохоришина хата була недалечко, стояла в зеленому городі над річкою. Чорна покрівля на хаті поросла зеленим мохом; віконця скривились, неначе сироти. Коло хати стояв одним-один обідраний хлівець з загатою од вулиці. Старі високі груші вкривали гіллям убогу перехняблену хатину.

Стара Прохориха зосталась удовою ще за панщини. Її чоловік був заможній, добрий хазяїн, але дуже насмішкуватий та в'їдливий, любив прикладати смішні прізвища сусідам, дражнився з усіма й зачіпав своїм гострим ущипливим язиком. Він так роздратував сусід, так остогид усім, що вони, добре випивши раз у шинку, змовились і засіли в садку вночі, як Прохор вертався з корчми, підстерегли його, напались і так побили, що одбили йому храпи[1]), кров полилась носом і ротом. Прохор од того часу кашляв, хирів та й умер перед самою волею. Його єдиникові-хлопцеві Уласові дали трохи поля, але Олена Прохориха не змогла

[1]) перенісся, носовий хребет (середня частина)

оплачувать його. Громада одібрала од неї поле, й Улас зоставсь з самим огородом.

Маруся перескочила через маленький перелаз, одчинила сінешні двері і трохи не впала в яму. З ями посипалась на Марусині ноги земля та пісок, а потім вигулькнула Прохоришина голова, зав'язана темною хустиною, виглянули сірі каламутні очі і змарніле, нужденне, ніби запухле лице.

Маруся вгляділа Прохориху в ямі й поздоровкалась.

— Оце трохи не шубовсьнула в яму! — крикнула Маруся. — Що це ти, Олено, робиш? Копаєш під собою яму, чи що?

— Та це погріб[1]) копаю, — обізвалася з ями Олена, ледві одсапуючи.

— Та, здається, ти на минулому тижні вже копала погріб за хатою? — сказала Маруся.

— Та еге ж! Та копала ж, але роздумалась, що буде далеко ходити до погреба, то я й засипала, та була почала копати перед хатою, та...

— Та знов засипала, щоб далеко не ходити? — спитала насмішкувато Маруся.

— Та еге ж! Та знов засипала, бо Улас сердився, що по дощеві прийдеться тьопатись до погреба; та я оце поміркувала удвох з Ула-

---

[1]) льох, яму (моск.)

сом, та й копаю в сінях, — обізвалася з ями Олена.

— А чом же Улас не копає сам?

— Бо не хоче, — обізвалась Олена.

— Уласові не погріб у думці, — сказала Маруся, нагинаючись над ямою.

— Хто його зна, що в його в думках! — сказала Олена десь ніби з криниці.

— Вилазь, Олено, з погреба, бо маю до тебе діло.

— Та говори звідтіль, бо не хочу вилазить, — обізвалась Олена.

— Та вилазь бо! Нема мені часу, — сказала сердито Маруся.

— Не вилізу, бо важко вилазити, — сказала Олена, — а потім знов треба влазити. Я не кішка, щоб дертись по десять раз на день по драбині.

Маруся розсердилась і спахнула.

— Оце дідько його й видав! Син з розуму зводить мою Лукину, а матері не витягнеш з погреба!...

— Хибá ж він зводить з розуму твою Лукину? — спитала Олена.

— А тож! Через твого Уласа до моєї Лукини неначе приступило. Не слухає мене та й годі! Трапляється нам добрий чоловік, а вона певно ж через твого Уласа і слухати нічого не хоче, неначе блекотú наїлась!

— Хибá ж я в тому винна? — обізвалась Олена якось ніби по-дитячий.

— Може, й винна! Хто вас знає, чи ви хочете брати мою дочку за невістку, чи ні, а я своєї Лукини за Уласа не оддам, бо він не дуже беркий до роботи. Тільки за дівчатами ганяє та з парубками кáзиться по вулицях.

— Я не набиваюсь Уласом; хоч не знаю, що думає за це діло він. Та й Улас мій, хвалити Бога, не старець. Хоч не має поля, але має хату, город, має клуню й комору.

— А де ж та клуня та комора? Адже ж у тебе на подвіррі тільки драний хлівець, — сказала Маруся.

— Є й клуня, й комора, що зосталась од покійного Прохора. Я її для Уласа на горище сховала, — сказала Прохориха.

— На горище сховала клуню та комору? Оце так навдивовижу диво! — сказала Маруся і глянула на горище: з горища виглядали в сіни дві сохи, висунувши кінці — розсішки[1]).

— От бачу дві сохи, — сказала Маруся, — а де ж лати та крокви, та стовпи, та ворота?

— Та попалила взімку потроху, бо опалу не було, — сказала Олена.

---

[1]) здрібніле: розсохи (сохи — підпори з розсішками накінці, на них опирається верхня частина покрівлі у клуні).

— От туди к нечистому! А ти, Олено, скажи синові, щоб він не чеплявся надаремно до моєї дівки, бо з того нічого не вийде. Ми маємо не такого на прикметі, як твій Улас.

— Оце лишенько! Не дурно мені цієї ночі снився такий страшний сон, — сказала Олена.

— Бо спиш і вдень, і вночі, то тобі й вержеться не знати що, — почала вже докоряти Маруся.

— Потривай, Марусю, я вилізу та розкажу тобі за той сон: може, ти знаєш, проти чого воно мені таке страшне снилось.

Олена вже хотіла лізти по драбині.

— І вже! Годі! Ради цього дива не варт і по драбині дряпаться. Прощай, Олено! А про сон розкажи свойому Уласові!

Маруся хрьопнула дверима з пересердя й побігла до сина Захарка на економію. Захарко над вечір прийшов додому, і вони удвох причепились до Лукини. Лукина мовчала, не обзивалась і тільки плакала. Мати й собі заплакала. Захарко сердився, вмовляв сестру, але, ні до чого не договорившись, пішов з хати, промовивши:

— Коли ти, Лукино, не хочеш іти заміж за Хавруся, то ми тебе й присилуємо.

— Не діждеш цього, коли я сама себе не присилую, — сказала Лукина сердито.

Стара мати зварила вечерю, поставила на

стіл; Лукина й ложки не взяла до руки. Вона пішла на город, сіла на призьбі під причілком і ніби вся отерпла.

* * *

Сонце сідало за горами, за високими тополями, що стояли на горі. Вечір був пишний та веселий і неначе сміявся над Лукининим горем. Верби стояли, ніби облиті червонястим вогнем. Небо ніби палало, і по йому, неначе птиці з рожевими крилами, літали хмарки.

Лукина дивилась на рожеве небо й не примічала його. Вже надворі почало сутеніти. Од річки, од очерету, потягло холодом. Лукина ніби прокинулась од сна й почула, що в вербах співають соловейки. Вона згадала про милого.

«Соловейки мої! Не щебечіть у лузі, не завдавайте мойому серденьку жалю та туги, бо я ж смутна, бо я безталанна...»

Лукина схопилась за груди руками й заплакала.

Коли це в вербах хтось свиснув раз, свиснув удруге. Свист заглушив голос соловейків, гострою стрілою пролетів через густі верби. Лукина іздрігнулась і одразу перестала плакати, як перестають часом хлипати маленькі діти. Холод пройняв її тіло. Вона знялася

з місця й побігла борозною через город, а далі звернула на сукупні[1]) городи і трохи збочила із стежки. Важкі коноплі били її по руках. Трава плуталась під ногами й обсипала гарячі ноги холодною росою.

Лукина вбігла між верби. На самому бéрезі, коло човна вона вгляділа жовтий бриль на Уласові, впала йому на плечі й заридала.

— Рятуй мене, Уласе, мій місяцю повний, мій лебедику, бо я пропаду... Здається, умру не-сьогодні-завтра. Мати та брат хотять силою мене оддати за старого вдівця.

— Не плач, Лукино, не плач, серце! Твоя мати була в нас і все розказала моїй матері, — промовив Улас, обнімаючи Лукину. — Я Хаврусеві скручу в'язи, а тебе таки візьму. В осени я зашлю до тебе старостів, — сказав Улас.

Лукина неначе удруге на світ народилася, з її серця одразу спала туга, неначе кам'яна гора. У грудях у неї стало легко-легко. Вона повеселішала.

— Уласе, сизий голубе, як мені стало на серці легко! Здається, полетіла б з тобою за синє море. Не кидай мене, люби мене, бо як мене покинеш, я сама собі смерть заподію, —

---

[1]) У Васильківщині звуть сукупними городами такі, що не відмежовані одні від одних.

тихо, тихо прошепотіла Лукина, неначе калина зашелестіла листом.

— Не покину тебе ніколи і другої не свататиму; ти в мене одна, як вечірня ясна зоря, в мойому серці світиш, — одказав Улас.

— Забожись, заприсягнись перед небом, — сказала Лукина.

Улас забожився й перехрестився до схід сонця.

Лукина втерла краплі сліз на щоках і полинула попід вербами. В неї ніби виросли ластовині крила й несли її по зеленій траві.

Вона прибігла в хату, впала на постіль і не зчулась, як одразу заснула міцним сном напрацьованої, але спокійної й серцем щасливої людини.

* * *

Другого дня вранці Клим Хаврусь устав і пішов оглядати свою оселю, свою загороду, клуню, все своє добро. Дивиться він: на воротях стовпи обмазані дьогтем, а на дошках воріт щось написано здоровими слав'янськими словами. Він покликав свого старшого хлопця, котрий ходив до школи і вмів читати.

— А ходи сюди, Петрусю, та прочитай, що це написано на воротях!

Петрусь прочитав голосно: «Стара собако, смердячий одуде, мурмило, Тюхтію Івановичу,

солом'яне опудало! Не ходи на нашу вулицю, не дури дівчат, бо буде тобі смерть!»

— Овва, враг його матері! — цмакнув Хаврусь.

— Це, тату, надісь, хтось хоче вбити нашого старого Сірка, — додумався Петрусь.

— Еге ж, сину, — сказав Хаврусь. — Побіжи та запри лишень його у хлів, щоб не бігав за ворота, як попо́ночіє надворі, бо це, певно, хтось заповзявсь дать йому отруту.

Петрусь упіймав Сірка, повів його за вуха у хлів і зачинив, а Хаврусь полою постирав крейду з воріт.

Од того дня Хаврусь не лягав спати ні під хатою, ні у клуні, а спав у хаті, ще й спускав двох собак з ланцюгів. Він усе кмітив у вікно і раз прикмітив, що хтось уночі блукав попід городом та за клунею, а собаки брехали, аж вили, неначе за поли когось водили. Вве́чері смерком Хаврусь боявся навіть виходить за двір без сокири: він добре знав Уласові норови, догадувавсь, що ті слова на воротях написали Улас та Іван Радивиловський.

* * *

Другого дня Лукина прокинулась раненько-раненько, тільки-що почало на світ божий благословиться. Радість іще лунала в її серці,

неначе темна нічка та міцний сон не заспали її щастя. Мати ще спала.

Лукина схопилася з постелі й побігла в берег умиватись. Їй заманулось подивиться на те місце в береговині під калиною, де Улас божився та присягався її любити на вікивічні. Вмившись у бе́резі, вона ніби набралась нової сили. Втираючи рум'яні щоки рукавом, вона йшла поміж вербами, поміж соняшниками. Назустріч їй блиснуло зза ліса сонце. Ще ніколи світ не здавався для неї таким гарним та пишним: сонце стало ніби яснішим, небо блакитнішим. Ще ніколи, здавалось їй, пташки не співали в лузі так голосно, так весело.

«Світе мій ясний, який ти мені гарний та милий! Яка я весела, яка я щаслива!» — подумала Лукина і, неначе пташка, не зчулась, як заспівала пісню:

Ти в мене одна,
Як ясна зоря
Вечірняя, світиш . . .

Мати прокинулась і зраділа, почувши доччину пісню. Їй здалося, що дочка передумала за ніч і таки вволить їй волю, і знов почала вговорювати свою дочку, запалюючи в печі. Лукина слухала й тільки веселенько осміхалась.

— Мамо моя! Я б вас і послухала, та серце моє й мене чомусь не слухає. Скажіть Хаврусеві, що я за його не піду заміж, та й годі.

Стара мати заплакала й почала просити дочку:

— Дочко моя! Ти ж хибá не знаєш, як я цілий вік свій бідувала та поневірялася з вами, скільки я напрацювалась! У мене од роботи болять усі кістки, неначе ломакою побиті. Ми цілий вік їмо сливе самий хліб та пісний борщ. Я вже одвикла й од м'яса й навіть не можу його їсти, бо чогось гидую. Хоч би на старість я одпочила, притулившись до тебе в багатого Хавруся...

Маруся плакала, а Лукині стало шкода матері: вона й собі заплакала, але то були не гіркі сльози безталання, коли людина плаче й надії не має. Ті сльози швидко висохли, як роса на сонці. І од того часу мати то просила і плакала, то лаяла і гризла Лукину що-дня, що-вечора...

Вона сказала Климові Хаврусеві, щоб підождав до осени.

III.

Настало літо, прийшли жнива. Улас став у пана жати за сніп. Стара Маруся послала Лукину жати хліб за сніп на панському лану, а сама хапала те жито, що посіяла в городі.

Лукина знала, що буде що-дня бачитися з Уласом на полі. Вона заквітчалась орґінією та настурцями, убралась у нову спідницю й побігла з серпом у поле. Улас зайняв постать поруч з Лукиною, балакав з нею цілий день і неначе не міг наговориться й надивитись на неї. Всі женці верталися в село гуртом. Улас вертався удвох з Лукиною й доводив її що-дня до самої хати. Ті жнива здавалися Лукині ніби святками або гулянкою.

Через тиждень Лукина прикмітила, що Улас чогось зайняв займань далеченько од неї. Вона цілий день бачила його жовтий бриль, слідкувала за ним очима: Улас уже зайняв постать поруч з якоюсь дівчиною. Настав вечір. Лукина все сподівалась, що Улас прийде до неї й піде разом з нею в село, але Улас десь щез, неначе сховався в гущавині високих житів,

Лукина почала тревожитись і наглядати за Уласом.

«Чом це Улас не стає зо мною на постаті жати? Чого це він неначе одмикує та тікає од мене? Може, я сказала йому щось неприємне, противне? Може, я вразила його якимсь докірливим словом?» — думала Лукина, хапаючи серпом густу пшеницю, й передумала все, що говорила з ним у ті дні: вона не забула ні одного словечка з розмови.

І свої думки, і його солодкі слова склалися в її серці, як сплетяні квітки в віночку. Вона розвивала той пахучий вінок у своїй пам'яті квітка за квіткою. «У понеділок він говорив, як ми будемо вкупі жити, як будемо хазяйнувать. Позавчора я розказувала йому, як я злякалась тоді, як він приплив човном у бережині до нашого города... Він сміявся, сміявся з Івана. Потім ми мовчали... Він тільки дивився на мої очі... Я говорила йому за свою матірь, як вона та брат силували мене йти заміж за Клима»... Лукина все передумала й тільки важко зітхнула. Її душа була ясна, як вода в Расаві в тиху годину.

Одного дня вона цілий день назирала за Уласом.

Ввéчері вона не пішла вкупі з женцями в село й сіла за копою. Улас зостався удвох з якоюсь дівчиною й пішов з нею поруч суго-

ловком. Лукина побігла слідком за ними поміж високими житами. Улас ішов, балакаючи з дівчиною. За житами нанизу почався луг. Улас пішов стежкою поміж старими дубами та вільшиною. Стежка вилась далі все наниз до течії. Зза дубів піднімався дим синім пасмом. Дівчина спинилась. Улас і собі став, побалакав іще з дівчиною, а далі обняв її, поцілував і вернувся назад. Дівчина пішла стежкою далі. Лукина стояла під грушею й не могла рушити з місця. Її ноги ніби приросли до землі. Улас наблизився і вглядів Лукину.

— Чого це ти, Лукино, вертаєшся додому манівцем? — спитався Улас, спинившись коло Лукини.

— А тим вертаюсь манівцем, щоб побачиться з тобою, бо ми вже давно бачились, — обізвалась Лукина.

— От і добре! Ходім же лугом додому однією стежечкою, — сказав Улас, осміхаючись.

— Смійся, смійся з сироти, бодай з тебе ворог насміявся!... Йди сам додому цею стежкою, а я піду инчою, бо вже наші стежки, надісь, розійшлись на віки, як туман по лісі. Я все бачила, — сказала Лукина з гнівом.

— То що ж, що бачила? Любив я досі білявих, а тепер чорнява чогось нависла на очі,

— промовив Улас і нахабно подивився Лукині просто в очі.

— А ти ж божився, а ти ж присягався мене любити й більш нікого! Од тих сліз, що вилила за тобою в бе́резі під калиною, і трава посохла б, — сказала жалібно Лукина.

— Оце ж пак! Як посохла, то й знов виросте, — сказав Улас і почав робити циґарку, насипаючи тютюну, а потім додав: — А коли не хочеш іти зо мною, то бувай здорова, чорноока, але не чорнобрива!

— Не дурно ж дівчата казали, що у твого серця сім п'ятниць на тиждень! — гукнула Лукина наздогін Уласові.

Улас, не обертаючись, пішов стежкою. В Лукини запаморочилась голова: вона все стояла на одному місці й забула, куди йти стежкою до села.

— Боже мій! Пропаща я, пропаща на віки! — крикнула Лукина, піднявши руки до неба, й самі ноги несли її вузькою стежечкою.

Стежечка повилася між лозами та вербами, далі пішла попід коноплями та під вільхами й довела до криниці. Проти криниці на горбі стояла біла, здорова хата у старому садку. То починався присілок. Лукина не сіла, а впала на цямрину криниці і схилила голову. Сльози закрапали з її очей і котились по щоках.

* * *

Вечір наступав. Верхи вільх та верб у лузі горіли червоним світлом, а кущі верболозу та ліщини вкрила вже густа тінь. Лукина ніби скам'яніла й отерпла, сидячи на цямрині. Вона ніби крізь сон чула, як десь у лузі жалібно туркотала гóрлиця, як кругом білої хати літали і щебетали ластівки, а несподіване горе здавило молоду дівчину в грудях, впилося гадиною в самісіньке серце...

Коли це з хати вийшла дівчина з відрами на плечах і попрямувала вогкою стежечкою до криниці. На дівчині червоніла спідниця з лапатими чорними квітками. Лукина по одежі одразу впізнала ту дівчину, з котрою йшов з поля Улас, і, впізнавши, опам'яталась.

Дівчина прийшла до криниці, сказала «добри-вечір» і почала набірати воду. Лукина глянула зблизька на її лице і трохи не крикнула. Дівка була чорнява, але немолода, погана, кирпата. Під щелепами на шиї позападали глибокі ямки; було знати, що в неї були задавняні здорові жовна.[1]) На широкому, жовтому лобі чорніли товсті чорні брови.

— Так от для кого покинув мене Улас! Я думала, що він покохав якусь красуню чорнобриву й покинув мене для пишних брів! — заворушилась думка в Лукини. Вона несподівано спиталася в дівчини:

---

[1]) або жовни — пухлина заліз на шиї

— Чи у твого батька є поле?

— Є, ще й доволі. Мій батько заможній, — обізвалась дівчина. Вона насилу підняла на плечі важкі відра, аж трохи застогнала.

Лукина все зрозуміла: для неї наче сонцем освітилась темна Уласова душа, його змінлива вдача, що була спахнула коханням, та швидко і прохолола.

«Через поле, через землю покинув мене Улас. У моєї матері нема поля... Кохання моє було задля його тільки играшкою. Та хиба ж не через поле моя мати хоче мене оддати за нелюба, за отого Хавруся старого?» — промайнула в Лукини думка.

Лукина встала з цямрини, зітхнула важко й побрела стежкою до села. Вона перейшла поле, дійшла до села і спинилась на горі. Сонце стояло низько над самісінькою долиною й обливало червоним світлом очерети, що цвіли, повикидавши свої пухкі кучеряві воло́тки[1]), легенькі, як пух. Здавалось, що по долині пливла широка річка з легкого червонуватого пуху. Розкидані подекуди в очеретах кучеряві вільхи та верболоз неначе пливли в пуху, потопали до самого верху; декотрі ніби виринали, показуючи проти сонця свої круглі, як м'ячі, верховіття. Расава лисніла проти

[1]) волото́к — мітличка колосся у просі або в вівсі; в очереті вона частіще зветься: «куниця«

сонця, розлившися в очеретах ніби срібними стрічками. Подекуди лисніли плеса, неначе скляні порозкидані тахлі.[1]) Лукина вгляділа свій огород та верби, де Улас божився перед нею й заприсягався любити, і несподівано заридала голосно, як ридають тільки малі діти. Горе так здавило її коло серця, що вона вхопилася за груди обома руками.

«Тепер же я пропаща, пропаща на віки!» — крикнула вона голосно. — «Що мені тепер робити, що почать? У кого поради питать? Ой, Боже мій, Боже мій! На що мені на цім світі жити, коли і в милого нема правди! Нема правди і в моєї рідної матері! І вона хоче мене занапастить, на віки втопити», — голосила Лукина, стоячи на горі.

Внизу перед нею блищав і грав на сонці ставок. В неї майнула думка піти до ставка і втопиться: їй чогось страшно було вертатись додому, до матері. Вона вже передпочувала, що її жде велике горе там, за кучерявими вербами, де синій димок гнався в небо рівною, тоненькою смужкою.

Сонце закотилося за ліс. Ставок зачервонів проти заходу, неначе политий кров'ю. Лукина збігла з гори до ставка і стала під вербою над кручею; сльози лилися з очей річкою. Якась сила неначе направляла її кинутись униз і

[1]) шиби в вікнах

скочити з кручі. Коли це несподівано хтось затуркотів у неї над самісіньким вухом: турр! турр!

Лукина злякалась, аж затрусилась, і озирнулась. Позад неї стояв Іван Радивиловський і реготався. Він уже це все знав, бо тільки-що стрівся з Уласом.

— А що, перелякалась? А знаєш, чого це я прийшов на ці бурти?[1]) Га? Не любиш мене, а я візьму з горя та й утоплюся в оцім багнищі, — сказав Іван і так химерно одійшов, а потім розігнався, щоб плигнути з буртів, що Лукина знехотя вдержала сльози й несамохіть подивилась на його.

— Улас уже знайшов собі якусь петербурзьку корову, якусь Мелеґерію Султанівну. Ти мене не хочеш любити. Давай разом плигнемо в це болото до жаб на вечерю! Що ж нам більше робити? — сказав Іван і знов розігнався й так химерно скочив, але не з кручі, а під вербу, що Лукину взяла злість, і вона крикнула:

— Одчепись ти од моєї душі! Мені й так важко на серці!

— Ой, і мені важко! Люблять мене дівчата так, що я сливе що-вечера приходжу до ставка топитись, та й досі ніяк не втоплюсь: тільки скупаюсь, полякаю жаб, та й додому вернусь.

---

[1]) бурта — горбок, насип

Пхни мене, серце Лукино, в кручі, то, може, я якось і втоплюсь, а доброхіть — ніяк не спроможусь.

Іван забіг поперед Лукини й химерно підставив плечі до неї; вона його зпересердя і, справді, штовхнула і пхнула у спину.

— Ходім лучче, Лукино, та повечеряємо, та ляжемо спати, бо люде затого[1]) й ніч розберуть. Дивись, уже зовсім смеркло. Бач, не схотіла мене любить, а тепер горе тобі.

Лукина пішла через греблю з Іваном, наче покірлива овечка. Вже пізно вона доплентались додому. Мати вже повечеряла й сиділа на призьбі, куняючи.

— Чого це ти, дочко, так забарилась та загаялась у полі? — аж крикнула вона.

Лукина заголосила. Мати стурбувалась.

— Хто тебе з'обідив[2])? Що з тобою? Чого це ти плачеш? — питала вона в Лукини.

— Ой, мамо моя! Пропаща я на віки! — крикнула Лукина й замовкла, тільки хлипала од великої скорботи.

— Тепер, мамо, беріть мене та, про мене, хоч і втопіть. Нехай Хаврусь хоч і зараз шле до мене старостів, бо Улас має вже другу милу; вже він мене не свататиме, — призналась, плачучи, Лукина.

---

[1]) ось-ось, незабаром
[2]) скривдив (моск.)

— А хиба́ ж я тобі не казала? Хиба́ ж ти не знала, хто такий Улас; не пересвідчилась, що він людина нестатковита? В його правди нема ні на макове зернятко! Нічого тобі не поможеться... Йди, дочко, за Хавруся та й годі.

— Мені тепер байдуже, чи буде Хаврусь, чи хто инчий, чи й сама смерть. Все мені стало осоружне. Світ немі став немилий.

* *
*

Другого дня Маруся побігла до Хавруся й дала звістку, щоб присилав старостів до Лукини. Стара Маруся ще до Першої Пречистої вимазала хату з середини, побілила о́коло[1]) і що-вечора застеляла стіл білою скатеркою: вона що-вечора сподівалася старостів. Минула Пречиста. Ще й робота на полі не скінчилась, а Хаврусь запросив пана Зануду до себе за старосту. Зануда зайшов до Хавруся, добре випив, узяв хліб під пахву і смерком пішов з Харвусем до старої Марусі. Пан Зануда гордо ввійшов у вбогу хатину. За ним вступив Хаврусь. Вони привитались зі старою Качурихою та з Лукиною. Стара мати зраділа, неначе на Великдень лагодилась їсти

[1]) назверхність

паску. Лукина стояла коло порога й ні на кого не дивилась. Пан Зануда пригладив волосся на висках, намастивши його маслом, позакручував на лоб, і воно чорніло, неначе качурині кучері, позатикані за вуха.

Зануда взяв у руки хліб і поклав на столі. Маруся попросила гостей сісти. Зануда сів на пóкуті. Хаврусь сів поруч з ним. Лукина стояла коло печі, коло самісінького порога, згорнувши руки на грудях.

— Лукино, не колупай печі, бо до тебе прийшли такі старости, що знають инчі звичаї, а не простацькі! Сідай з нами та поважно поговоримо, — сказав Зануда з пóкутя. — Трохи злякалася дівчина, — додав він згодом, — та це не диво: лякаються цього діла й наші шляхтянки. Як я сватав свою жінку, то мій покійний пан-отець, штабс-капітан, послав зо мною за старосту свого товариша, одставного штабс-капітана Марчука. А в його золоті еполєти на плечах були здорові, таки завбільшки як миски. Моя жінка як угляділа старосту та мене, та шусть у кімнату! Насилу я виманив її звідтіль!

— Ой, Господи! — сказала стара Маруся й на віщось зітхнула важко, буцім за тими еполєтами.

Пан Зануда знов поправив кучері на висках, закрутивши їх пальцями, і, причепурив-

шись, почав бадьоритись, випроставши свою суху спину.

— А в мого пан-отця, штабс-капітана, еполєти на плечах були оттакелецькі! Такі завбільшки, як соняшники. А на грудях мегдалі од плеча до плеча: було, як іде, то вони аж теліпаються...

Хаврусь моргнув на пана Зануду й якось підморгнув зморшками на щоках: говори, мов, про діло, а не про якісь соняшники.

— А було як увійде мій пан-отець у церкву, то всі люде так і шелеснуть урозтіч: одні на один бік, другі на другий. А він, мов той ґенерал, іде просто до царських врат та в вівтар та й стане трохи не рядочком з батюшкою коло престола, — оттам саме, де й я стою з паном Тесельським...

— Гм, кахи, кахи! Гм! — зачмихав Хаврусь, глянув на Зануду й уже без сорома моргнув на його бровами та зморшками на лобі. Він боявся, що йому самому доведеться свататься, бути за жениха й за старосту.

— А мій небіжчик дід, бриґадир його царського величества...

— Пане Занудо, говоріть бо про діло! — не втерпів Хаврусь; — це все добра річ, але на потім... нехай на другий час.

— Та це, бачиш, куме, так до слова прийшлось... що як мій дід, бриґадир його цар-

ського величества Павла І., було вбереться у всі реґалі та мегдалі, та було як іде через містечко, то всі Жиди за ним юрбою так і посипляться, як з мішка просо, та тільки ґир-ґир-ґир. Ґерґотять та пальцями на реґалі показують. А він було йде, випнувши вперед груди, гордо, гордо та пишно, мов ґенерал...

— Кахи, кахи! — закашляв знов Хаврусь. — Пане Занудо, та це ж... — почав він.

Пан Зануда опам'ятався й почав говорити про сватання.

— А як же буде, Марусю, зі сватанням? Чи заміняєте нам святий хліб, чи ні? Чи оддасте Лукину за Клима? Га? Чи, може, ще й ні? — сказав насмішкувато Зануда і глянув на Клима.

— І Господи милостивий! І я оддам Лукину, і Лукина піде за Клима, — сказала Маруся, і в неї чорні очка так заблищали, неначе вона сама думала йти заміж за Хавруся.

Хаврусь пересів з лавки на піл і сів коло Лукини. Лукина врівні з ним здавалась його дочкою.

— Що ж, Лукино, чи підеш за мене? — спитав Клим і моргнув на неї бровами по-молодецький.

— Піду, — тихо обізвалась Лукина й навіть не глянула на Клима. Горе так здавило її коло серця, що вона нічого не думала й неначе й нічого не бачила. Для неї тепер став

світ немилий, немила своя хата, немила рідна мати, що силувала любити немилого.

— Коли так, то нам вінець, ділу кінець, а Богу слава, — приказав Зануда з пóкутя. — Тепер можна й рушники забрать та й могорич запити, а через тиждень і до вінця. Чи правду я кажу? — спитав Зануда у старої.

— Де вже ж пак не правду? Чи то можна, щоб пан Зануда казали неправду! — веселенько промовила Маруся.

Маруся одчинила маленьку скриню і знайшла рушники. Вона достала з мисника полумисок, застелила його вишиваною білою хусточкою, поклала на полумисок рушники й подала Лукині.

Лукина глянула на рушники, на роскішні вишиті квітки й почутила, що її стисло коло серця так, що й дух зайняло. Вона взяла в руки рушники, а сльози закрапали з карих очей і впали на чудовий червоний повишиваний хміль та зірочки.

«Кому ж оце довелося вас давати, рушнички мої? Чи про такі очі я гадала, як вас під калиною вишивала?» — подумала Лукина, кланяючись старості та подаючи йому рушник.

І Лукина згадала про Уласові очі... Він став перед нею, ніби в'явки, як живий. Лукина почутила, що в її серці неначе спахнула искра, спахнула на хвилину і знов погасла,

як гасне зірка, падаючи з неба. Вона почула, що й досі й ненавидить, і все-таки кохає Уласа...

— Тепереньки можна й по чарці, — сказав пан Зануда.

Випили старі по чарці, покликали Лукину до стола, і Зануда подав їй чарку в руки. Лукина взяла чарку. Рука затрусилась. Горілка хлюпнула на діл.

— Ой, Лукино, дивись бо! Ще виллєш своє щастя на діл. Лучче випий чарку до дна, щоб на сльози не зоставалось! — сказав Зануда.

Лукина вперш підвела очі і глянула на Хаврусяя.

«Я вже й так випила своє щастя разом зі сльозами», — подумала Лукина і, ледві вмочивши губи, хотіла поставити чарку на стіл. Рука їй трусилась. Вона знестямки впустила чарку. Чарка дзенькнула об діл і розбилась.

— Ой, Боже мій! Ой, лишенько! Недобрий знак! — крикнула Маруся.

Хаврусь став якийсь збентежений, стурбувавсь і задумався. Мати заплакала, а Лукина стояла коло стола, бліда, як смерть. Усі замовкли.

Хаврусь та Зануда посиділи ще трохи й попрощалися з Марусею та Лукиною. Маруся вхопила маленьку лямпочку, вийшла в сіни, щоб посвітить. Коли це сінешні двері одчинились. У сіни вступив Іван Радивиловський, а

за ним старий заштатний[1]) дяк Степан Яроцький. Яроцький держав під пахвою хліб.

Іван дізнавсь, що Улас уже не буде сватати Лукини, і надумався піти до неї зі старостою. Він добре знав, що всі дівчата на селі горнуться до його, й думав, що й Лукина доконешно піде за його заміж. В його була думка взяти за Лукиною шматок огорода та поставити там хатину, щоб мати собі сяке-таке пристановище на старість, та й жить, як Бог дасть, з гарною молоденькою жінкою.

— Опізнились, пане Радивиловський! — гукнув пан Зануда: — прийшли саме на шапкобрання... хиба́ для того, щоб достати гарбуза. А бачте, не попросили у старости пана Занудова, а тепер будете каятись, бо де ступить пан Занудов, то під його ногами золота трава росте.

Радивиловський тільки очі витріщив: Зануда був перев'язаний навхрест рушниками через плечі.

— Овва! Погано, погано! Гарбуз не дуже смашна страва, про це нема чого й говорити, — обізвався дяк.

— Хоч погана страва, та доведеться вам її покуштувати, — гордо промовив Зануда.

— Що доведеться їсти, то ніде правди діти, — сказав і Хаврусь.

---

[1]) поза штатом, що не попав у штати (етат)

— Куди ж пак, які пани! — крикнув Радивиловський. — Ще ж Лукина не вінчана.

— Хоч не вінчана, та не буде вашою, бо тут я командир, а де командує пан Занудов, там справа йде, як горить. Забули підмазать осі, пане Радивиловський, то тепер буде тпру!

— Куди ж пак! Ми таких панів підмазуємо квачем з мазниці, — крикнув Радивиловський.

— Мажте кого инчого, тільки не мене; говоріть та не проговорюйтесь! Не забувайте, що в мого діда, бриґадира його величества Павла I., були на плечах еполєти такі завбільшки, як соняшники, коли ще, може, ваш дідусь тягав хвалу божу за хвіст. А мій батько, штабс-капітан... нехай йому земля пером...

— Ваш батько, штабс-капітан, ходив у Степанцях у мужицькій свиті та крав по городах капусту й моркву, а його син, пан Зануда, і тепер ходить з полатаними ліктями, — обізвався Радивиловський. — Не забувайте, що мій дід був трицять років благочинним, мав камилавку[1]) та золотий хрест на грудях, а пан Занудов тепер одставної мазниці квач! От що!

— Ось як прожене тебе батюшка, то й ти підеш на роботу в сахарню та й будеш служити під рукою в пана Занудова, — гордо сказав Зануда.

[1]) в уніятів: ковпак

— Куди ж пак, яка писанка! Знаємо ми задрипаних панків! Неначе він справдешній директор у сахарні... Запише порожні мішки та лантухи та ще й чваниться...

— Та годі вже вам, годі! — почав мирить «панів» Хаврусь: — що з воза впало, то пропало! Ходім лучче до мене та на радощах вип'ємо могорича. А вже ж і могорич встругну!

— Оце так і, справді, добра річ! Це річ смачніша од гарбуза, — сказав дяк. — Іване, коли просять, то й ходім та хоч вип'ємо всмак: ми люде помирливі. Ходім!

Хаврусь таки вговорив Івана, Зануду та дяка й потяг їх до себе в гості. Радивиловський недовго сперечався й опинавсь, і помирився таки тут у сінях з паном Занудою. Бідні степанецькі панки були раді напитись за мужицькі гроші й охочо пішли до Хавруся.

* * *

Того таки тижня заручився Улас Прохоренко. Він узяв за старосту свого приятеля Івана, та ще одного сусіда й пішов сватати Гапку, дочку козака-лісовика[1]) Дударенка. Гапка була калікувата, негарна, старша од Уласа, але вона була дочка-единиця у свого батька. Її батько мав у присілку своє поле, свій город,

---

[1]) що жив у лісі

добру хату, був чоловік заможній. У присілку ніхто не сватав Гапки, навіть її мати не раяла їй самій виходити заміж, бо знала, що вона слабовита. Улас намилувався Лукиною, натішився й покинув її, як зірвану квітку. Лукина перечула через людей, що Улас уже заручився, і втратила останню надію на своє щастя.

Настав день весілля. Лукина з дружками пішла по селі просить на весілля. Дружки співали, а Лукина ледві вдержувала сльози. Сіла вона на посад, навіть і пісень ніби не чула. Для неї здавалось, що не вона йде заміж, що не для неї співають дружки, грають музики, не для неї зібралась молода челядь танцювати. Весілля гуло, а Лукині все те неначе привиджувалось у сні, неначе їй снився якийсь довгий, важкий, неперестаючий сон. Тільки як почали дружки розплітати їй косу, як заспівали жалібних пісень на розпрощання з чорною косою, як накрили голову очіпком, Лукина ніби опам'яталась, ніби прокинулась. Од серця в неї трохи одлягло, і вона заплакала й заголосила, прощаючися з матіррю.

— Мамо моя, голубко моя, тільки я зазнала щастя, як жила в вас, — сказала Лукина, втираючи сльози вишиваним рушником.

— Не плач, дочко, твоє щастя тільки тепер почнеться, — одказала мати, хрестячи Лукину.

Одвезли Лукину в багату Хаврусеву хату. Палали кулі соломи коло Хаврусевих воріт попід вербами. Лукині здалося, що для неї тепер уже на віки вічні зав'язано світ... Минуло дівування, минуло кохання, серце вмерло на віки. Перед Лукиною одчинились чужі ворота, чужі двері. Вона переступила через чужі пороги. Кругом неї чужі-чужісінькі та неприємні для неї, немилі люде...

Прощайте на віки й рідні пороги, й чорні парубоцькі брови!...

IV.

Раз по обіді перед Сéменом стара Маруся зайшла на одвідини до дочки. Лукина сиділа на призьбі проти сонця й шила сорочки Хаврусевим дітям. На Лукині була тонка біла сорочка, голова зав'язана новою картатою[1]) хусткою. Нова спідниця червоними квіточками аж горіла проти сонця. Мати сіла коло дочки, взяла голку й почала й собі порплитись голкою. По дворі зеленів густий шпориш. У току жовтіли здорові стіжки хліба. З загороди виглядали рогаті голови сивих здорових волів. Дві корові паслись на леваді в береговині. За хатою зеленів старий садок. На дереві червоніли пізні яблука-циганки.

Лукина послала старшого хлопця в садок по яблука. Хлопчик назбірав пів решета яблук, приніс і подав бабусі. Маруся взяла яблуко й так химерно гризла його трьома цілими зубами в роті, що дитина аж уголос зареготалась.

---

[1]) або картацький — у крати, кратчастий

— Господи, який великий засіб, які достатки в Клима! Скільки хліба, скільки садовини! Тобі, дочко, тільки жити та Бога хвалити.

— Нема мені за що Бога хвалить... Є що їсти й пити, є в чому ходить, але тута й їжа мені не йде на думку: хліб Климів мені несмашний, ніби з полинем по половині печений, — обізвалась Лукина.

— Не гніви, дочко, надаремно Бога! Дай Господи, щоб і всім людям було таке щастя, як тобі. Не одна молодиця та дівка на селі тобі завидує: Клим надбав усякого надбання. Буде на споживок і тобі, й дітям. Твоє життя буде тихе та безжурне.

— Нема чому завидувати. Чомусь, мамо, я й досі ніяк не звикну до цієї хати та оселі. Так неначе я тутечки в найми найнялася або зайшла на часок води напитись. Все мені бажається йти ніби додому, до вас. Не звикну я ніколи жити в цій оселі... журба мене бере.

Лукина похилила голову й перестала шити. Сльози покотились по її щоках і впали на полотно.

— Бог з тобою, дочко, чого це ти плачеш? Може, тебе Клим з'обіжає або не любить? — спитала мати.

— Він мене любить... Ет!... Як би він мене не любив, здається, мені б було легше

жити, — сказала Лукина, втираючи сльози рукавом.

— Бог-зна що ти вигадуєш! Чого тобі журитись? Жінки плачуть, як їх чоловіки не люблять, а ти плачеш, що тебе чоловік любить, — умовляла мати. — Схаменись, моя дитино, опам'ятайся, що це ти верзеш?

— Коли ж я його, мамо, не люблю й ніколи не любитиму. Не люблю його хати, не люблю його дітей. Навіть що він мені купить на місті, все мені негарне, противне, гидке, — сказала Лукина.

— Ти ще, дочко, дуже молода. Поживеш, оговтаєшся в госпо́ді, то й до чоловіка звикнеш. Тільки до горя та до смутку чоловік ніколи не звикне, — сказала Маруся, помаленьку гризучи червоні яблука.

«Я б, здається, й до горя звикла; звикла б до сліз, звикла б до черствого хліба, коли б те горе я терпіла з милим,» — подумала Лукина, втираючи сльози.

Собаки загавкали й кинулись за ворота. До воріт наближалась купка чоловіків. Чоловіки йшли за Климом Хаврусем, що держав перед, розмовляючи з писарем.

Того саме дня Клима обібрали в волості за голову. Він поставив перед обранням виборцям-громадянам неодно́ відро горілки, щоб підмогоричить їх. Підмогоричившись добре,

тепер Клим, веселий та безжурний, вертався додому. Його проводило кільки душ виборців, десяцький та писарь. Клим розпрощався за ворітьми з людьми, а писаря та десяцького запросив до себе на вечерю.

Клим не поліз у свій двір через перелаз, бо це вже не подобáло голові. Він одчинив ворота, аж ворітниці захилитались, і повагом увійшов у двір. За ним слідком увійшли й писарь та десяцький.

Гордо підняв Клим угору голову. Сама Климова смушева шапка неначе знала, на чиїй голові вона тепер сидить, бо настобурчилась і з'їхала аж на потилицю.

— Ну, Лукино, поздоровляй мене, бо я тепер голова на селі, — гукнув Клим ще од воріт.

Лукина сиділа й не поворухнулась, навіть голови не підвела. Стара мати аж підскочила з призьби.

— Вари, жінко, вареники на вечерю та подай нам пляшку запіканки, оту, що стоїть у хижці[1])! — гукнув новий голова.

Лукина внесла в хату пляшку й поставила на стіл полумисок солоних огірків. Мати заходилася з наймичкою готувати вареники. Лукина поралась, неначе нежива. Сама мати мусіла і в печі розтопить, і поставила най-

[1]) инакше: комірка

мичку тісто місити. Лукина дивилась на все байдужно,неначе вона ненароком зайшла в чужу хату й дивилась на чужий клопіт. Їй було байдуже, що Клима настановили за волосного.

Незабаром у хату вступив іще один поздоровляльник, пан Зануда. Він почоломкався з Климом, високо піднявши долоню і плеснувши нею з розгоном по Климовій долоні. Зануда чув носом добрий могорич та смашну вечерю.

Зараз за Занудою в хату неначе з неба впав Іван Радивиловський.

— Оце я недавнечко вийшов на двір, задер свою кирпу вгору до неба та й нюхаю, чи не печуть млинців[1]) на небі. Коли чую — млинці печуть на землі, в нашому селі, у Климовій хаті. А я шусть туди! Чую носом, де в хаті добра випивачка! — крикнув Іван, поздоровив Клима і плеснув його з розгоном по долоні.

— Коли зайшли, то й спасибі, що не цураєтесь моєї хліба-соли. Сідайте ж за стіл та й зап'ємо могорич, — сказав Клим.

Не встигли гості сісти за стіл, як у хату всунувся старий дяк Степан, а за ним молодий дяк: і вони неначе носом чули, в якій хаті п'ють могорич. Обидва вони довго поздо-

---

[1]) у Галичині кажуть: налисники

ровляли Клима та приказували. Хаврусь посадив за стіл і їх.

Пан Зануда сів на по́куті і все пригладжував на лоб свої виски, неначе той кіт, що вмивається лапами. Іван примостився з боку стола на стільчику. Дяки з писарем посідали за столом.

— От і маємо нового голову, та ще не-абиякого, — обізвався Зануда. — Новий голова буде добре держати село в руках — не так, як передніший голова держав.

— Та вже ж, — сказав писар; — тепер розвелося на селі того злодійства стільки, що вже й не знаємо що робить, що діяти.

— Ого! Візьмемо в руки! Що візьмемо, то візьмемо й не попустимо віжок! — гукнув Клим чваньковито. — Парубки дуже вже розібрались, нема їм упину. Ось ми приборкаємо їх та й тих провинників, що чесним людям пишуть ворота, не забудемо. Мені щоб вулиці на селі не було... Тих, що мажуть дьогтем ворота, в холодну[1]) та нагайкою їх!

Клим лукаво глянув на Лукину. Лукина скоса підвела очі на Клима. Їх очі вперше стрілися од того часу, як Клим вступив до хати з гістьми.

— Я їх от-так, от-так! Зітру та зімну, як у

[1]) гарешт

макітрі мак, коли вони не шануються і других не шанують, — сказав Клим і показав руками, як мнуть мак у макітрі.

Він скоса знов зирнув на Лукину. Лукина насупилась і дивилась на діл.

— Так їх, так їх, Климе! Та ще й макогоном зверху, — сказав Іван і показав руками, як бити макогоном зверху, передражнюючи ворушливого та жвавого Клима.

Випили по чарці. Дійшла чарка й до Івана. Іван ухопив чарку, сховав її всю в рот до самого денця, хильнув назад головою й так швидко висмикнув чарку зі стуляних губ, що порожня чарка бахнула на всю хату.

Всі засміялись. Лукина ані осміхнулась. Іван стукнув чаркою об стіл, гекнув, закректав якось химерно, потім схопився зі стільця, вхопив зі сита сирого вареника, вкинув у рот і почав так його уплітати, плямкаючи зумисне, що всі реготались, аж за боки брались. Навіть Лукина підвела голову і трохи осміхнулась.

— А що, не залипла пелька? — спитав Зануда.

— О, моя пелька не залипне! Я люблю й варене, й сире, не цураюсь і печеного. Чи не можна, пане голово, ще по одній, бо вареник до щелепів прилип!...

Клим налив іще чарку. Іван знов ніби висмоктав горілку до краплі, бахнув нею в гу-

бах, знов ухопив сирого вареника з сита. Баба Маруся кинулась до сита рятувати вареники.

— Оце диво! Поїсть сирі вареники. Не буде чого і в окріп кидать, — сказала Маруся, вхопивши сито в руки й захистивши своїми грудьми.

— Ще, мамо, наліпите: якось то увинетесь удвох з Лукиною.

— От хазяйка, то й не сердиться, — сказав Іван, глянувши на Лукину, і не вдержавсь: моргнув однією бровою на неї.

Клим насупив брови і скоса глянув на Лукину. Зануді не сподобались Іванові жарти. Він і собі насупився, а потім не втерпів і сказав:

— Овва! Погано, пане Радивиловський! Дворянинові зовсім таки не личить сирі вареники хапати та їсти. Не годиться, їй-Богу, не годиться: це котяча поведенція. Аж мені, як дворянинові, сором, що...

— Я тепер уже не дворянин, а міщанин, хоч мій дід носив на грудях золотого хреста. Мені можна й сирі вареники хапати та їсти і горілку пити, а от вам, дворянам, то вже й не личило б так допадаться до того гіркого зела та кружляти по чарці.

Зануда ніби й вухом не вів, що говорив Іван, і, обернувшись, почав зтиха розмовляти зі старим дяком і вже більше не стидав Івана.

Іван бахкав чарку за чаркою. Стара Маруся таки догадалась і винесла сито з варениками в сіни, причинивши передніше сінешні двері, щоб там не похапав їх ласий до цього Сірко.

— Ховайте, ховайте, мамо, вареники, та далеченько од такого горшкодера, як я; або краще дайте їх мені до схованки. А я все-таки незабаром до вас старостів пришлю. Не хотіли за мене оддати дочки, то тепер буду вас самих сватать. А ласкавий пан Зануда, коли змилосердиться над нами, то буде на нашому весіллі за музику: буде нам приґравать, а ми будемо тропака вибивати та козачка танцювать. Пан Занудов заграє оттак-о!

Іван ухопив рубель[1]) та качалку і почав приґравати. Він виробляв пальцями на качалці, ніби на скрипчаних струнах, дрібушки, смикав рублем, ніби лучком по справдешній скрипці, крутив головою, вертів очима, ще й ногами пританцьовував та все дивився на Зануду.

Зануда втямив той жарт та смішки, розсердився, одвернув голову й чогось дивився на образи. Він грав на скрипці, але так погано, що в селі сміялися з Занудової скрипки таки йому в вічі.

— Ті-лі-лі-лі, тром-бом-бом! — наґравав

---

[1]) деинде кажуть: ґаґільниця або маґлівниця

Іван, стоячи проти самого Зануди й вищіривши свої дрібні білі зуби.

— Пхе, пхе! Зовсім недоладня річ оця комедія та ще в хаті поважного голови, — сказав Зануда й зовсім надувся, як индик.

— От я й заграв вам, але цим не здобрію[1]): ви мене за те почастуєте в подяку, — сказав Іван до хазяїна.

Хазяїн був веселий і вже на-підпитку. Він реготався, дивлячись на Іванові штуки, та все наливав чарки гостям. Дяки хилили горілку на всі застави. Вони сливе що-дня були п'яні, але ніколи не пили за свої гроші: якось умудрялися підвести будлі-якого мужика та підбити так, що він їм ставив у шинку могорича за свої гроші.

— Годі вже, Іване, жартувати, — сказав голова, — давайте ще про діло говорити. Приміром сказати, старий голова розпустив село, а найбільше сприяв парубоцтву та дівоцтву. Парубки цілу ніч ганяють по селі, наче хорти, скрізь швендяють по досвітках, засідають на засідки та чигають на дівчат. У мене село щоб ані телень! Як настане вечір, щоб мені на селі й собаки не гавкали, щоб усі зараз лягали спати та гасили скрізь світло! А то дівки вищять, верещять аж до світа на вулиці, а парубки напасть роблять чесним людям.

[1]) задовольнюся

— В холодну їх та до роботи, — обізвався писарь.

— А вже ж у холодну на ніч заправторимо тих провинників, а вдень нехай шляхи скопують, — сказав Клим.

— От старий голова зняв плату з удовиних городів. Нехай і вдови платять, і стара Прохориха зі своїм дурним Уласом.

— А вже ж нехай платить! Чого там дивитися в зуби Уласові? Взяв багату жінку, то нехай і платить, — сказав Клим.

Він, певно, забувся на той час, що й його теща Маруся нічого не платила за ґород.

Тим часом молодиці наварили вареників, поставили на стіл, подали полумисок сметани. Клим почастував стару Марусю, покликав до столу й Лукину.

Маруся випила чарку й подякувала. Лукина взяла чарку в пучки, поздоровкалась і поставила чарку на стіл, навіть не доторкнувшись губами до горілки. Клим насупився. Він примітив, що всі в хаті були раді й веселі, одним-одна Лукина ходила, як нежива, неначе в хаті й гостей не було.

«Не любить мене Лукина, навіть не рада, що мене обібрали за голову. Гм, гм! Ходить, ніби три дні не їла. Надулась, напиндючилась, ніби сердиться», — думав Клим, скоса поглядаючи на Лукину. — «Вона ще дуже молода:

накуплю я для неї дорогих уборів. Молодиці це люблять. Як углядить червону запаску та добре червоне намисто, то й пригорнеться до мене, й полюбить. А коли вона натуриста, і як це не поможе, то ми і гнуздечку знайдемо... О-го-го! На норови знайдуться теж норови».

Довго пили й їли гості. Іван хапав вареники ложкою, задирав голову, роззявляв рота й кидав вареники в рот, як у прірву — вареники летіли йому в рот, як горобці. Пана Зануду та дяка завидки брали: вони поглядали на Івана та й собі хапались, думаючи:

«Отже вилущить, псяюха, всі вареники, і нам мало що зостанеться.»

Іван прополіскував горло горілкою і знов, як та качка, жбурляв вареники в пельку та глитав похапцем. Зануда їв вареники помаленьку, але, побоявшись, що Іван вихапає все чисто, почав і собі кидати в рот по цілому вар径никові. Зачвакали вареники і в Занудиному роті.

— Та й квакають же вареники, неначе качки кахкають у вашому горлі, пане Занудов! Не хапайтесь бо! «Ком-ком, було б двом, а ви й самі поїли!» — як приказують у приказці. Богу в прийом[1]), вже й вареників обмаль у мисці, — сказав Іван.

---

[1]) на Буковині кажуть: нехай Бог прийме, деинде: нехай Бог благословить

Зануда і словом не обізвався, тільки мовчки пиндючивсь.

Вже в-обляги[1]) п'яненькі гостоньки розійшлись. Дяки ледві потрапили у двері. Іван вийшов з хати й зараз розперезав пояса. Пан Зануда ціпком[2]) лапав стежку, щоб не натрапити на тин. Стара Маруся й собі поплентались додому, повечерявши всмак у багатого зятя. Одна Лукина ще довго не спала, сиділа на призьбі та все важкі думи думала. Ніщо не веселило її в тій багатій хаті. На серці лежав смуток, як осінній туман на вогкій землі...

«Боже мій милостивий! Усі раді, всі веселі. І мати розвеселилась, і Клим сміється, й гості чогось раді, й я б радніша веселитись, та не можу. Всі щасливі, всі сміються, тільки мені сльози підступають у вічі.»

І Лукині чогось схотілося покинути Климову хату, побігти за матір'ю слідком, жити в материній хаті в убожестві, кудись утекти, піти хоч би у світи, аби тільки не бачити Клима, десь сховатись од його.

«Одній мені неначе судила доля сльози, та смуток, та журбу», — думала Лукина, сидячи на призьбі.

* * *

---

[1]) обляги — час, коли звичайно йдуть спати
[2]) палицею налапував (намацував, вишукував)

Одначе не одній Лукині судився смуток. У той вечір Улас Прохоренко довго сидів на призьбі. Йому не хотілося йти в хату, де спала його слабовита негарна Гапка. Сон неначе втік од його. Тесть поставив йому клуню, дав за Гапкою пару волів і корову. Улас знайшов супряжичів, спрягався з ними й орав клапоть поля на-спіл у сусіда. Багатий тесть обіцяв після смерти старої Прохорихи дати йому поле і приняти до себе в прийми. Але це все не заспокоїло його молодої душі. Його тягло на вулицю, де співали дівчата. Він думав і про Настю, думав і про Лукину. Серце намагалося[3]) з коханням.

«Що було, те минуло і вже ніколи не вернеться», — подумав Улас, махнувши рукою. Одначе він не пішов спати в хату, ліг на призьбі і слухав, як на вулиці десь далеченько виспівували дівчата та хлопці.

* * *

Через тиждень після того, в неділю, в Каневі був ярмарок. Клим Хаврусь поїхав на ярмарок, поклавши в гаманець чимало грошей. Над вечір він вернувся додому, вже трохи випивши. Лукина сиділа кінець стола. Діти гралися в хаті з кошенятами.

---

[3]) боролося

— Добри-вечір, Лукино! Одчиняй лишень скриню та ná, ховай гостинці. Ось дивись, чого я тобі накупив! — гукнув Клим, переступаючи поріг.

Клим вийняв зза пазухи шматок червоної вовняної матерії з чорними квіточками на керсетку й подав Лукині. Лукина взяла в руки матерію, подивилась і, навіть не розгорнувши, поклала на стіл.

— А це тобі червоні чоботи-сап'янці! — гукнув Клим, розвязав хустку, взяв чоботи в руку й підняв їх трохи не під стелю. — Дивись, аж горять, як жар!

Лукина підвела смутні очі і глянула на чоботи. Очевидячки, їй було байдуже про чоботи.

Очі в неї не повеселішали. Клим поставив чоботи на лаву.

— Це ще не все! Потривай! — гукнув Клим. Він закотив полу, поліз у кишеню й витяг щось зав'язане в хусточці, а Лукина навіть не дивилась на Клима.

Клим розвязав хусточку, витяг зза поворозки червоне добре товсте намисто і брязнув сьомма разками[1]) трохи не перед самими очима в Лукини. Намисто будо товсте й зассяло, як пучок червоних квіток.

---

[1]) на заході України кажуть: шнурками; поворозка — мотузок

Лукина глянула на намисто й несамохіть уп'ялася в його очима. На щоках у неї спахнув рум'янець.

— На́, серце, носи на здоров'я, та люби мене, та шануй, як я тебе шаную, та не сумуй.

Клим подав Лукині намисто. Лукина не знала, чи брати намисто, чи ні. Вже сама рука якось була простяглась до червоних разків, уже заворушились пальці... Одначе Лукина тільки дивилась і не брала намиста. Клим держав намисто й дивився Лукині в вічі. Його піднята рука затрусилась.

— На́, серце, намисто та носи на здоров'я, — сказав Клим.

— Не треба мені твого намиста, — тихо обізвалась Лукина, і її рум'янці несподівано сховались, неначе листочки рожі опали на землю.

— Чом же не треба? Візьми та надінь, а я подивлюсь на тебе, чи тобі прияличає[1]), — сказав Клим м'яким, підлесливим голосом, і на його щоках побігли здовж і впоперек зморшки.

— Не буду я носити твого намиста, — знов обізвалась Лукина, неначе десь за стіною.

— Та надінь бо!

Лукина мовчала, підперши голову долонею.

---

[1]) до лиця

Проворний Клим розвязав поворозки, накинув Лукині намисто на шию й зав'язав. Його пальці лоскотали Лукину по шиї. Вона почувала, що гидота пройняла все її тіло. Клим зробив це так швидко, що Лукина й не стямилась. Він одійшов і глянув здалеки на Лукину. Лукина почервоніла та сиділа, гарна та свіжа, як повна рожа.

Клим зареготався, обняв Лукину й гаряче цмокнув її у щоку.

Лукина одіпхнула його знестямки якось обіруч долонями. Од гидоти вона здрігнулась, неначе по їй полізли жаби та гадюки.

— Геть, гидкий! Одчепись од мене! І не чіпляй мені твого намиста, і не цілуй мене, бо я гидлива. Не буду я носити і твоїх червоних чобіт...

— А то чом? Може, надумалась у черниці у Ржищівський манастирь? — сказав Клим.

— Хоч би і в манастирь. Там мені буде легше, — сказала Лукина і важко-важко зітхнула.

Лукині хотілось утекти од Клима кудись далеко; далеко, чи в манастирь, чи у степи, піти світ за-очі, аби тільки не дивитись на його. Його гостинці тільки дратували Лукину.

— Давай же вечерять, бо їсти хочу! — крикнув Клим уже сердито.

Лукина поставила на стіл вечерю. Вечеря була несмачна.

— Йди ж та сідай зі мною вечеряти! — крикнув Клим, уже з'обіжений.

Лукина сиділа на лаві й навіть не глянула на Клима.

— Чого ти скривилась, як середа на п'ятницю? Куди ж пак, яка пава! Я тебе брав у чорній запасці, а тепер ходиш, як панія, в вовняних спідницях та хустках. Чуєш?

Лукина дивилась на піч і знов не глянула на Клима.

— Чи тобі позакладало, чи що? Як розпиндючилась! Я їй накупив таких гостинців, яких і на попадях і не гурт-то, а вона кирпу гне. Йди, сідай вечеряти! — крикнув Клим уже несамовито й підвівся з місця. Він держав у руці ложку й хотів пожбурить нею на Лукину.

Лукина схопилася з місця, вийшла надвір і сіла на призьбі. Клим повечеряв з дітьми. Діти полягали пóкотом на полу. Надворі вже поночіло. Клим довгенько сидів на лаві й задумався. Йому вперше прийшла в голову думка, що він не буде щасливий з Лукиною, що Лукина його не любить, навіть ненавидить.

«От тобі й накупив гостинців! Тепер хоч сам носи червоні чоботи та намисто!»

Вже в хаті стало поночі. Лукина все сиділа надворі: їй не хотілось іти в хату. Вона сиділа

й дивилась на той куток, де річка закручувалась, де в бережині мріла проти одлиска на заході оселя її матері, де мріли високі верби та тополі, що тонули в червонуватій імлі. Небо жевріло на заході, як весною. Густі зорі висипались на темно-синьому небі.

«Була одна весна красна на мойому віку, та вже другої такої не буде... Весно моя пишна, яка ти красна була для мене молодої! Ти швидко минула, неначе квітка одцвіла!» —думала Лукина, дивлячись на тополю та на високі верби, що манячіли в материному городі.

«Он та тополя в бе́резі, а під тополею калина, де він присягався повік мене любити. Присягавсь і взяв другу. А я його й тепер люблю... люблю... Боже мій! Невже я його й досі люблю? Я його була зненавиділа, була ладна́ задушити своїми руками, як гадину»....

Любов спахнула в Лукининому серці, неначе искра, що жевріла і тліла в попелі.

Лукина підвелася з призьби і вхопилась руками за серце. Вона згадала ту ніч, як стояла з Уласом під калиною.

«Люблю його й тепер і за його оддала б усе на світі! І тоді була така тиха ніч, і тоді так ясно ссяли зорі, як і тепер. Ноче моя тиха! Зорі мої ясні! Чого ж моя доля безщасна?

Тоді зорі не давали мені спати цілу ніч. Чом та ніч не тяглася довіку? На що тоді зійшло сонце? А тепер мені на віки світ зав'язаний. Уже стежка до мого щастя на віки, на віки терном заросла»...

Клим довго сидів у хаті та ждав Лукини. Лукина не йшла . Клим вийшов на двір.

— Лукино, йди спати! Чого ти тут сидиш надворі? Може, сподіваєшся якого ледаря до себе? — крикнув Клим з порога.

— Не сподіваюсь я нікого, хибá своєї смерти, — обізвалась Лукина.

— Може, ти оце ждеш свого Уласа? Не жди, бо він там упадає коло своєї гнилої Гапки. Йди спати та припадай лишень до мене...

— До тебе, гнилого? Не піду. Не печи мені очей Уласом. Я його ненавиджу.

— Йди, бо битиму! — крикнув Клим несамовито.

— А зась тобі, поганий! Мене й мати ніколи не били.

— Мати не била, та, може, бив твій коханець, розбишака Улас!

— Я Уласа ненавиджу. Через його сталося все моє лихо!

— Йди в хату, кажу тобі! — крикнув Клим, як божевільний.

Клим прискочив до Лукини і пхнув її.

Лукина крикнула й кинулась бігти за во-

рота. Клим погнався за нею, але не догнав. Лукина бігла, як неприкаянна.[1])

— Ворoже! Через тебе я терплю й терпітиму муку цілий вік. Ти, Уласе, збавив моє щастя! — говорила голосно Лукина й побігла до Уласової хати.

Вона ніби збожеволіла, зовсім стратила розум. Вона чула, що позад неї гнався Клим. От-от уже мріє материна хата, а там далі чорніє Уласова хата, чорніє край дороги загорода, хлівець. Лукина вбігла в хату до матері, вхопила на полиці сірнички і, не сказавши матері «добри-вечір», вибігла з хати. Мати постерегла якусь напасть і кинулась за нею слідком навздогінці. Лукина прибігла до Уласового двору, висмикнула з хлівця з загати жменю потерті[2]) та мерви, тернула[3]) сірничок і запалила солому. Потерть спахнула, як сухі пачоси[4]), й освітила всю оселю Прохоренкову. Тільки-що вона кинула вогонь у загату, зза тину вискочив Улас і кинувся гасити вогонь, накривши його свитою та наробивши галасу. Загавкали собаки. Улас підняв ґвалт. Збіглися люде з кутка. Прибіг і Клим, прибігла і стара Маруся. Улас упіймав Лукину й міцно

---

[1]) людина, що місця собі найти не може, проклятий
[2]) деинде кажуть: потеруха, трини
[3]) потерла (раптове дійство)
[4]) вичіски

держав за руки. Люде кинулись гасити вогонь, сипали на загату землю. Уласова жінка і стара Прохориха вибігли з хати й наробили галасу. Один сусіда вилив відро води і в одну мить залив вогонь.

— Що тут діється? Хто підпалив загату? — крикнув Клим. — Це, мабуть, ті шибеники-парубки? Ось я їх! У холодну на ніч!

— Це твоя жінка хотіла мене спалити! Дійсно вона, бо я її впіймав на гарячому вчинку, — обізвався Улас.

Клим стовпом став з дива. Маруся заголосила. Лукина стояла бліда, як смерть, і навіть не пручалася з цупких та міцних, як обценьки, Уласових рук.

— Ой, Боже мій, Боже мій! Це, мабуть, саме до неї приступило, бо до неї було часом приступає. Що ти, дочко, оце наробила? — голосила стара Маруся.

— Хотіла спалити Уласа, щоб він живцем згорів з отими жовнами, — сказала міцним голосом запекла Лукина.

— Навіжена, безглузда, непомиркована, схаменись! — говорив Клим, приступаючи до Лукини.

— Хотіла спалити мого запеклого ворога, бо й я запекла. А потім спалила б колись і тебе, щоб мені не поневірятись та не ну-

диться у твоїй хаті, — сказала Лукина до Клима, посатанівши.

Люде тільки хрестились, дивлячись на Лукину.

— Вона стратила розум, збожеволіла, — загомоніли молодиці. — Ой, Боже наш милостивий, що це сталося з молодицею!

— В'яжіть їй руки, посадіть у холодну! — кричáли чоловіки.

— Бери, голово, та сам посади свою жінку в холодну! — насмішкувато обізвався Улас.

Лукині хотіли звязати руки. Вона пручалась і не давалась.

— Не в'яжіть мене. Я й сама піду в тюрму. Мені тепер і смерти нестрашно. Світ мені немилий. Чом ви, мамо, не повели мене до річки та не втопили перед вінчанням? — сказала Лукина до матері. — Уся направа[1]) на лихо пішла од вас, мамо!

Лукину одвели до волости й заперли в холодну. Другого дня одвезли в Канів і вкинули в тюрму.

Три місяці просиділа Лукина в тюрмі. Клим часто їздив у Канів, довідувався до неї. Приїхав суд. На суді Лукина по щирій правді оповіла за все діло, як воно було: як Улас покинув її, як мати та брат присилували її

---

[1]) нáмова, наущéння

вийти заміж за старого багатиря через поле та через його заможність.

Лукину визволили з тюрми й випустили на волю: суд постановив, що Лукина невинна.

Вже сніг укрив землю, як Лукина вернулась до Клима, страшна на виду, змізерніла, бліда та худа, як смерть. Клим узяв до себе в хату стару Марусю. Маруся доглядала дітей і порядкувала в хаті; Лукина нічого не робила, ні в що не микалась[1]). Вона ходила, як нежива. В неї ніби замерло серце, замерла душа.

Стара Маруся Качуриха оженила свого Захарка, а сама перейшла назавсіди жить до Лукини. Сам Клим просив її жити в його, давати порядок у хазяйстві та доглядать Лукини.

* * *

Настала Пилипівка. Один день з дощем, другий з мокрим снігом. Густі тумани вкрили мокру, чорну землю, як важкі думи безталанну голову. Рядки гір чорніли в тумані, наче чорні обсмаляні в диму́ хати після пожежі. Настали сумні, довгі вечорі. Стара Маруся сідала прясти, Лукина брала веретено в руки, а мичка[2]) не прялась, нитка не велася. Чорні

[1]) встрявала, ні до чого не мішалася
[2]) в'язка прядива, приготованого до прядіння

думки оповивали молоду Лукину: одна думка сумна, а друга сумніша. Лукина вдалася в журбу, впала в тугу.

«Як сон, минула весна красна мого віку, й літа мені не було. Неначе вже старість мене поняла, як холодний туман землю. На що мені багацтво, коли мене ніщо не тішить, коли мою душу давить ніби важкий камінь?» — думала Лукина, то виводячи нитку, то поклавши руку з починком[1]) на коліно.

Лукина передумала ввесь свій недовгий вік, усі свої радощі, своє залицяння й кохання, свої гулянки на вулиці, ті зоряні ночі зі співами соловейків, — і усе те не гріло її серця, не тішило... Перед її очима все ніби розстелялась якась чорна ніч без просвітку, довгий шлях у степу; кругом тиша, мряка, імла, а там далеко в чорному небі палає пожежа, дим летить під хмари... Їй учувається дзвін, що дзвонить на ґвалт... Люде бігають, облиті кров'яним світлом, як несамовиті... А от перед її очима одчинились двері тюрми; вона ввійшла в тюрму, й чорна ніч обхопила її кругом, полягла на душу... Скрізь чорно, та темно, та важко, як у могилі...

Діти поснули. Заснув і Клим. У хаті стало тихо й мертво, а Лукина все сиділа, поклавши руки на коліна.

---

[1]) напрядені на веретені (заповненому) нитки

— Лукино, чом ти нак не прядеш? Що ти все думаєш? — питала мати в дочки.

— Ет, мамо! На що мені це все здалося? — тихо обізвалась Лукина.

— Ти б лучче молилась Богу та не думала, — говорила мати.

— Мамо моя, коли б ви знали, як важко на серці, який сум налягає на мою душу... Ат! Лукина тільки махнула рукою.

— Молись, дочко, Богу! Може, Господь змилується над тобою й пошле тобі щастядолю. Ти ще молода: все забудеш, — говорила мати.

— Вже я, мамо, й молилась, та не спадає важкий камінь з моєї душі. Пропаща я на віки!

— Молись уже, дочко, Богу. Час лягати спать, — говорила мати, — може, заспиш своє горе.

— Не засплю її не зап'ю свого горя, — одказала Лукина.

Мати встала, взяла од Лукини гребінь та веретено. Лукина, неначе мала дитина, вставши з днища[1]), стала перед образами й молилася вкупі з матіррю, погасивши світло. Лукина засипала важким сном, а перед її очима все чорніла страшна ніч, червоніло полум'я,

[1]) дошка, на одному кінці її сидить пряля, на другому вставляє кужілку, чи гребінь

бігали люде, освічені червоним світлом. І все те щезало, зникало, неначе тонуло в темряві, то знов виникало з пам'яти.

* * *

Після Різдва Клим примітив, що Лукина ніби пожвавішала: і ходить якось жвавіше, й говорить ніби веселіше, часом побіжить до сусід, побалакає з матіррю залюбки.

«Може, вона таки оббудеться в моїй хаті,» подумав Клим.

Але він почав примічати, що з пляшок хтось потроху випиває горілку. Перше він думав, що стара теща крадькома хилить собі по чарці. Але раз він несподівано вскочив у хижку. Лукина держала в руках бутля й дудлила горілку нахильці просто з бутля. Клим узяв до себе ключі од хижки.

Од того часу Лукина почала бігать до корчми та на-пропале пити за чоловікове добро. Що божого дня Лукина сиділа в корчмі, десь бродила по людях і тільки над вечір верталась п'яненька та веселенька додому.

Клим змовчував і терпів. Але за ту одну зіму він посивів, як старий дід. Лукина в корчмі раз якось стикнулася з Уласом. Улас тікав од своєї жінки й таксамо шукав полег-

кости в корчмі. Він почав знову приставати до Лукини. Лукина довго не говорила до його, не дивилась і од його одмикувала, поки була твереза, але, випивши пів кварти, починала з ним балакати.

— Вороже мій! Чом ти не став зо мною до вінця? На віщо ти мене так скривдив, занапастив мій вік? Через тебе я тепер пропаща, — говорила Лукина до Уласа, випиваючи з ним по чарці.

— Не докоряй мені гіркими словами. Моє серце швидко кохає, швидко й холоне. Я й сам тепер пропащий, — говорив Улас. — Я брав не жінку, а її поле, бо ми з матіррю люде бідні. А тепер моя жінка стала калікою: в неї звело одну руку так, що вона не підніме вгору, щоб зав'язати голову хусткою. І брав її — не любив, і вмре — не тужитиму.

Настала весна. Земля вкрилась травою та квітками. Зацвіли садки, заспівали в вербах соловейки. Лукина поповнішала, погладчала, стала червона на виду; але це вже була не червона калина в лузі, не червона рожа в садочку....

Лукина почала знов чепуритись та прибіратись. Вбулася в червоні чоботи, наділа червоне намисто, пошила нову керсетку з червоної матерії. Як та пава, виходила з двору, але завсіди однією тільки стежкою йшла: та

стежка вела до корчми, де пив-гуляв Улас, а з ним пила-гуляла та лиху долю пропивала Лукина.

* *
*

Іван Радивиловський довго шукав собі дівчини з ґрунтом та хатою, але дівчата не хотіли йти за його заміж.

Одного дня він стрів на вулиці юрбу молодиць. Молодиці йшли на буряки з сапами. Іван, своїм звичаєм, ніколи не минав молодиць та дівчат, щоб не зачепити їх та не пожартувать.

Він углядів між молодицями найпоганчу, огрядну́, таранкувату та мизату[1]), але в неї були червоні щоки та чорні очі. Іван зачепив її.

— Добри-день, тобі, моя писанко, моє серденько кохане! Чи ти оце мене не впізнала? — пристав Іван до неї.

Молодиця жила на далекому кутку. Іван уперше її бачив у вічі. Молодиця не знала й Івана. Вона витріщила на його очі.

— Не впізнала, бо й зроду тебе не знала, — обізвалась молодиця.

---

[1]) таранкуватий — рябий, зі слідами від віспи; мизатий — з товстими обвислими лицями; огрядний — гладкий, товстун

— А хиба ж ти, серце, забулась, як ми кохались, як ти ходила до мене в садок? Бач яка! Вже й не дивишся на мене, — плів Іван, заглядаючи молодиці в очі.

Молодиця звалась Хіврею. Вона була вдова, московка[1]), вже немолода, навіть трохи старша од Івана, але вона дуже любила хлопців. Їй дуже хотілось вийти заміж, але її чомусь ніхто не сватав, бо вона була трохи задрипана, нечепурна, хоч з лиця була й непогана зовсім.

— Потривай же! Не куплю я тобі більше гостинця, коли ти на мене й не дивишся, — сказав Іван. — А я тебе й досі люблю. Ой, серце моє, моя лебідочко, моя райська птахо, моя Мелетрисо Кирбитівно, Мелеґеріє Султанівно... Хоч ти трохи й задрипана, але я тебе кохаю.

Іван гупнув себе кулаками у груди й випнув своє лице перед самим носом Хіврі. Хівря пойняла віри, що Іван її й справді любить. Вона задивилась на його проворні темні очі й од того часу причепилась до його, як реп'ях. Що-вечора Іван напував коні коло ставка, що-вечора ждала його коло ставка Хівря в червоному намисті.

Іван довідавсь, що Хівря має свою хату і свій город, і в осени заслав до неї старостів.

---

[1]) чоловік був салдатом, москалем

Оженився Іван з Хіврею й перейшов жити до неї в хату. Він став у сахарні на роботу й пішов до Зануди в канцелярію записуватись на службу.

— А що, пане Радивиловський, чи не вгадав же я, що колись буду над вами директором у сахарні? — сміявся з його Зануда.

— Тільки не помиліться часом та не запишіть мене між сажнями деревні або між барилами з сахаром, — сказав у-смішки Іван Радивиловський...

85—86. **Толстой Л.,** Живий труп, драма.
87—91. **Барвінський О.,** Спомини з мого життя, I.
92. **Яричевський С.,** Княгиня Любов, драма.
93. **М. Вовчок,** Сон, Одарка, Чари, Ледащиця.
94—98. **Лепкий Б.,** Начерк іст. україн. літер., книжка II.
99. **М. Вовчок,** Інститутка.
100—103. **Антонович В.,** Коротка історія Козаччини.
104. **Аверченко,** Гуморески.
105. **Барвінок Г.,** Русалка.
106—107. **Лепкий Богдан,** М. Шашкевич (Літературні характеристики укр. письменників, II), з ілюстр.
108—110б. **Куліш П.,** Чорна Рада (повість), з ілюстраціями, з вступом і поясненнями Б. Лепкого.
111. **Толстой Л.,** Полонений на Кавказі, правд. подія.
112—113. **Берґзон А.,** Вступ до метафізики.
114. **Франс Анатоль,** Комедія про чоловіка, що оженився з немовою, жарт у 2 актах.
115—120. **Барвінський Олександер,** Спомини з мого життя, II.
121—123. **Кобилянська О.,** Земля I, повість.
124—126. **Кобилянська О.,** Земля II, повість.
127—128. **Шов Б.,** Цезар і Клеопатра, драма.
129. **М. Вовчок,** Не до пари, Два сини й инші оповід.
130—134. **Маковей О.,** Заліссє, повість.
135—139. **Кониський Ол.,** У гостях добре, дома ліпше, повість.
141—142. **Федькович О.,** Довбуш, траґедія.
143—144. **Федькович О.,** Оповідання.
145. **Гринюк Лесь,** Весняні вечері, новелі.
147. **Федькович О.,** Так вам треба, фарс.
148. **Федькович О.,** Як козам роги виправляють.
149—149а. **Шевченко Т.,** Музика, повість.
150. **Кропивницький М.,** По ревізії, комедія в 1 дії.
151—151а. **Шевченко Т.,** Артист, повість.
152—153. **Карпенко-Карий,** Бурлака, драма.
154. **Бобикевич О.,** Настоящі, комедія в 1 дії.
155—156. **Шевченко Т.,** Гайдамаки, поема.
157. **Федькович О.,** Люба — згуба, повість.
158. **Шніцлер Артур,** Ляйтнант Ґустль, новеля.
159—160. **Левицький-Нечуй Ів.,** Пропащі, повість.
161. **Кобилянська Ольга,** Битва, нарис.
162. **Підмогильний В.,** В епідемічному бараці, нарис.
163. **Кобилянська Ольга,** Природа, новеля.
164—165. **Плятон,** Оборона Сократа.
166—167. **Карпенко-Карий,** Житейське море, комедія.
168—170. **Єфремов С.,** М. Коцюбинський (Літер. характер. укр. письм., III).

К. Г. РЕДЕР, тов. з обм. порукою в ЛЯЙПЦІҐУ.